KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES
2024 10 / 22 (225-263)

Aytekin, Osman - Kaya, Mustafa, "Gürcistan'ın Acara Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Çantı Camiler Hakkında Genel Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/22, ss.225-263. DOI: 10.31765/karen.1446893

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

GÜRCİSTAN'IN ACARA BÖLGESİ'NDE OSMANLI DÖNEMİ VE SONRASI ÇANTI CAMİLER HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME*

Osman AYTEKİN** - Mustafa KAYA***

Öz: Kafkasya'nın güneyinde konumlanan Acara, Gürcistan'ın tarihsel bölgelerindendir. Anadolu ile Kafkasya arasında geçişi sağlayan Acara, bu stratejik konumuna bağlı olarak gelişen zengin kültür dokusu ile ön plana çıkmaktadır. Eski çağlardan itibaren yerleşim gören yöre Kolhis (MÖ 9-8.yy), Yunanlar (Helenler) (MÖ 7-6 yy), Pontuslar (MÖ 4. yy), Lazika (Eğrisi)-Roma (MÖ 1. yy) Dönemi'nde Antik Çağ'ını yaşamıştır. Orta Çağ'da en parlak dönemini yaşamış, Bizans-Sasani (6. yy), Selçuklu-Gürcü (11. yy), Osmanlı-Safevi (17. yy) ve Osmanlı-Rus (19. yy) gibi medeniyetlerin siyasi çekişmelerine sahne olmuştur. Yöre, Kapadokyalı Azize Nino (4. yüzyıl) tarafından Hıristiyanlığı, 16.yüzyılda Osmanlıların bölgeye gelişi ile İslam dinini benimsemiştir. Buna bağlı olarak, bölgede Türk ve Gürcü sanatının etkisi altında cami mimarisi şekillenmiştir.

Bu makalenin konusu Gürcistan (Acara) Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Çantı Camiler Hakkında Genel Değerlendirme başlıklı araştırmadır. Makale içeriğini oluşturan ahşap camiler, 2018-2021 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmalarında tespit edilmiştir. Arazi çalışmasında, bölgede 55 ahşap cami incelenmiş ve evnaterlenmiştir. Geleneksel camiler, Gürcistan'ın Acara Bölgesi'ne bağlı; Kobuleti, Helvaçauri, Şuahevi, Keda ve Hulo ilçe ve köylerindedir. Osmanlı Dönemi arşiv kayıtları ve üzerindeki kitabe bilgilerine göre, 18-20. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir. Birçoğu Osmanlı Dönemi'ne, çok az kısmı ise, Çarlık ve Bolşevik Dönemi'ne aittir.

Camiler, eğimli topoğrafyalarda kurulu köy yerleşmelerinde bulunmaktadır. Mahalle ölçeğinde ele alınan camiler, ilk bakışta konut mimarisini andırmaktadır. Yapılar, genellikle kâgir bodrum kat üzerinde, iki katlı, geniş saçaklı, kırma çatılı ve ahşap çantı tekniği ile inşa edilmiştir. Camiler, plan ve mekân açısından birbiri ile uyumlu olup, çoğunlukla kareye yakın ve dikdörtgen plana sahiptir. Nadir de olsa, cami ve medresenin verildiği çift işlevli plan da mevcuttur.

Sonuç olarak, Türk-Gürcü-İslam sanatında özgün değere sahip Acara camilerinin; coğrafi, tarihsel ve sosyo-kültürel açıdan yakınlığı bulunan, Türkiye'nin Doğu Karadeniz, Orta Karadeniz, Ahıska kısmen de Erzurum ve Ardahan camileri ile etkileşim içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Acara camileri, Karadeniz Bölgesi cami üslubunu Gürcistan coğrafyasında sürdürdüğü ve bölgede dönem özel-

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale, SDK-2021-9305 nolu proje olarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sayın Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN danışmanlığında Mustafa KAYA tarafından tamamlanan "Acara (Gürcistan) Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Geleneksel Ahşap Camii Mimarisi" başlıklı doktora tezi referans alınarak tezin genel özeti şeklinde hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/TÜRKİYE
aytekinosman@yahoo.com
ORCID : 0000-0002-1145-8290

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Mersin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mersin/TÜRKİYE
mustafakaya@mersin.edu.tr
ORCID : 0000-0002-3340-5253

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Acara, Osmanlı, Ahşap Çantı Cami, Mimari, Süsleme

Keywords: Georgia, Adjara, Ottoman, Wooden Timber-Framing Mosque, Architecture, Ornament

Geliş Tarihi / *Received Date*: 04.03.2024
Kabul Tarihi / *Accepted Date*: 10.10.2024

liklerini koruyarak günümüze ulaşabilmiş çantı/çandı (yığma) camilerdendir. Çalışma kapsamında, Sanat Tarihi literatürüne ümidini taşımaktayız.

GENERAL EVALUATION OF WOOD TIMBER-FRAMING MOSQUE IN THE ADJARA REGION OF GEORGIA DURING AND AFTER THE OTTOMAN PERIOD

Abstract: Adjara, located in the south of the Caucasus, is one of the historical regions of Georgia. Providing the transition between Anatolia and the Caucasus, Acara stands out with its rich cultural texture that has developed due to its strategic location. The region, inhabited since ancient times, had its antiquity during the Roman period (1st century BC) by Colchis (9th-8th century BC), Greeks (Hellenes) (7th-6th century BC), Pontus (4th century BC), Lazika (Eğrisi). It had its brightest period in the Middle Ages and became a scene of the the political conflicts of civilizations such as Byzantine-Sassanid (6th century AD), Seljuk-Georgian (11th century), Ottoman-Safavid (17th century) and Ottoman-Russian (19th century). The region adopted Christianity by Saint Nino of Cappadocia (4th century) and Islam with the arrival of the Ottomans in the region in the 16th century. Accordingly, mosque architecture in the region was shaped under the influence of Turkish and Georgian art.

The subject of this article is the research entitled "General Evaluation Of Wood Timber-Framing Mosque in The Adjara Region Of Georgia During And After The Ottoman Period". The wooden mosques, which constitute the content of the article, were detected in the field studies carried out between 2018-2021. Within the scope of the field study, 55 wooden mosques in the region were examined and inventoried. Traditional mosques, located in the Adjara Region of Georgia are in the districts and villages of Kobuleti, Helvachauri, Şuahevi, Keda and Hulo. According to Ottoman period archive records and inscription information, they date back to the period between 18-20th centuries. Most of them belong to the Ottoman period, and few of them belong to the Tsarist and Bolshevik periods. Mosques are located in village settlements built on sloping topography. Mosques, considered on a neighborhood scale, resemble residential architecture at first glance. The buildings were generally built on sloping lands, on a masonry basement, with two floors, wide eaves, four-shoulder hipped roofs, and entirely using the wooden pitch technique. Mosques are compatible with each other in terms of plan and space and mostly have rectangular or square plans. Although rare, there are dual-function plans that include a mosque and a madrasah.

Giriş

Güney Kafkasya'da konumlanan Acara, günümüzde Gürcistan'ın güneybatı siyasi sınırında yönetim merkezi Batum'a bağlı Acara Özerk Cumhuriyeti'nde (Gürcüce: აჭარის ავტონომიური[1] რესპუბლიკა-Açaris Avtonomiuri Respublika) tarihsel ve kültürel bölgeyi ifade etmektedir. Acara, Gürcistan'ın yakın sınır komşusu Türkiye'nin hemen kuzeydoğusunda Artvin ve Ardahan illeri ile çevrilidir. Bölge, kuzeyde Guria, doğuda Ahıska (Samtshe-Cavaheti) ve batı yönde Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yakın konumdadır. Acara'nın; Keda, Kobuleti, Helvaçauri, Şuahevi ve Hulo olmak üzere beş ilçesi mevcuttur.[2] Bölge, coğrafi açıdan dar ve derin şekilde yarılmış ya da parçalanmış, sahanın % 60'ı gibi büyük kısmının dağlarla kaplı olduğu dağlık/engebeli sarp arazi yapısına sahiptir. Mesheti Dağları'nın parçası olan Acara Dağları'nın en yüksek zirvesi 3.000 m'yi aşmaktadır. Özellikle, Acariskali ve Tsaliskali gibi akarsuların biçimlendirdiği derin vadiler ve bu vadi yamaçlarında su kaynaklarına yakın noktalarda kurulan dağınık vaziyette kurulan köyler mevcuttur. Mesheti Dağları'nın (batıya bakan yamaçlar) büyük bölümü ılıman yağmur ormanları ile kaplıdır. Bölgenin, yıllık ortalama 2137 mm'lik bol yağışlı iklimi, geniş ormanlarla kaplı ve bitki (fauna) bakımından zengin olmasını sağlamıştır. Acara, yukarıda bahsi geçen; topoğrafya, iklim ve yerleşim özellikleri bakımından Türkiye'nin, Doğu Karadeniz Bölgesi ile benzer özellikler yansıtmaktadır (Harita 1-2. Foto. 1).

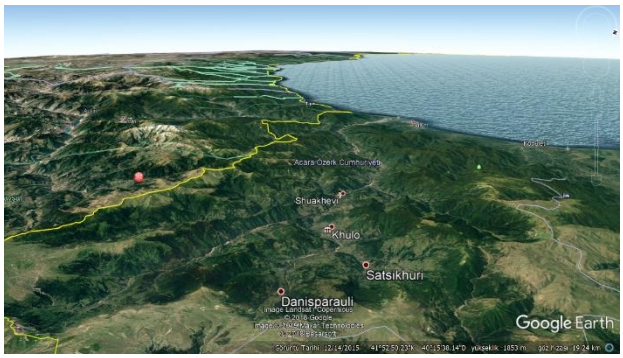
---

[1] Günümüzde, Gürcistan'ın siyasi sınırlarında kalan Batum, Acara Özerk Cumhuriyeti'nin başşehri olup, Karadeniz'in doğu kıyısında, Türkiye sınırına 15 km mesafede, Çoruh Nehri'nin denize döküldüğü yerin kuzeydoğusundaki verimli ve düzlük arazi üzerinde kurulmuştur.

[2] https://tr.wikipedia.org/wiki/Acara_%C3%96zerk_Cumhuriyeti (Erişim Tarihi: 21.11.2019)

Harita 1. Günümüzde Gürcistan'ın Haritası ve Guria Bölgesi'nin Coğrafi Konumu https://depositphotos.com/vector-images/adjara.html (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

Harita 2. Acara'nın topoğrafyası ilçe ve köyleri (Google Earth)

Foto. 1. Arazi çalışma sahası (Kaya, 2019)

Güney Kafkasya'da konumlanan Gürcistan'ın Acara Bölgesi, Anadolu ve Mezopotamya gibi önemli kültürel havzasın etkileşim alanında, tarihin erken devirlerinde itibaren insan yerleşimine açık bölge olmuştur.[3] Antik Çağ boyunca batısında Kolhislerin (M.Ö 1350), doğusunda ise bugünkü Gürcülerin ataları olan Kartvelilerin devletleştiği siyasi yapı ile yönetilmiştir.[4] Ancak stratejik konumu nedeni ile dönemin; Bizans-Sasani, Selçuklu-Gürcü, Osmanlı-Safevi gibi süper güçleri tarafından belirli periyodlarla ele geçirilmiştir. Yöre, Roma Dönemi'nde (MÖ 64) pagan dinine mensup iken, Hıristiyanlığın Anadolu'da yayılmaya başladığı erken dönemlerde, Kapadokyalı Rahibe Azize Nino'nun (4. yüzyılın ilk yarısı) bölgeye gelişi ile birlikte Hıristiyanlığı benimsemiştir. Böylece, Gürcüler Ermenilerden sonra Hristiyanlığı kabul ederek, farklı sosyolojik yapıya bürünmüştür. Siyasi gücü, zirve noktasına ulaştığı 11-13. yüzyıl arasında,[5] Büyük Kral David (Kurucu David) Ağmaşenebeli ve Kraliçe Tamara zamanında Anadolu'ya (Ahlat'a kadar) kadar yayılmış,[6] Tao-Klarjeti (Erzurum-Artvin) olarak adlandırılan tarihsel bölgede önemli dinî ve kültürel eserler bırakmışlardır.[7] Gürcülerin, Türkler ile siyasi, askerî ve kültürel temasları 12-13. yüzyılda Selçuklu Dönemi'nde yoğunlaşmış, 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde ise doruk noktasına ulaşmıştır.[8]

Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon'u fethi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı iki komşu ülke olmuştur.[9] 1510-1515'de, Yavuz Sultan Selim Batı Gürcistan'a

---

[3] Bala, 1997: 314-316.
[4] Canaşia ve Berdzenişvili. 1997: 56-59; Brosset, 2003: 189.
[5] Çelebi, 2019: 23.
[6] Büyükçınar, 2017: 33.
[7] Detaylı bilgi için bkz. Aytekin, 1999; Korkut, 2018: 51-429; Canöz, 2019: 337-241; Giviashvili -Akder, 2021; Kadiroğlu ve İşler, 2010.
[8] Gümüş, 2002: 713-730; Tellioğlu, 2007: 656.
[9] Kırzıoğlu, 1976, 43, 44.

sefer düzenleyerek İmereti Krallığı'nı hâkimiyet altına almıştır. Acara, 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın yaptığı sefer sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.[10] Sonrasında, yaklaşık 100-150 yıl içerisinde bölgenin İslamlaşma süreci[11] başlamıştır. Bu süreçte, Osmanlı dönemi ve sonrasında Batı Gürcistan topraklarında çok sayıda cami inşa edilmiş ve bölge Osmanlı kültürü ile tanışmıştır. Acara, 1578'den 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı[12] yönetiminde kalmıştır.

Günümüzde, 3,5 milyonluk Gürcistan Cumhuriyeti nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan Acara Müslümanlarının sayısı, Acara İstatistik İdaresi'nin tahminlerine göre 400.000 bin civarındadır. Acaralılar, İslam dininin Hanefi mezhebine mensup sunni Müslümandırlar. Geriye kalan % 63'lük dilimi ise Ortodoks Hıristiyanlardan ibarettir. Köylerde, camilerin inşası ve müftülük atamaları Gürcistan Müslümanları İdaresi bünyesindeki Batum Başmüftülüğünce yürütülmekte, camilerin onarım ve tadilatları ise köy cemaati veya Gürcistan'ın Kültürel Mirası Koruma Ajansı tarafından yapılmaktadır.[13]

1. Metod

Makale, yaklaşık üç asır Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olarak idare edilen Acara'da, Osmanlı Dönemi ve sonrasında inşa edilen ahşap camileri içermektedir. Literatürde, konuya veri sunan,[14] fotoğraf albümü, tekil veya ilçe odaklı yayınlar dışında, camiler ilk defa detaylı ve bütüncül olarak 2018-2022 yılında tamamlanan doktora tezi ile araştırılmış[15] ve belgelenmiştir.[16] Camilerin tespitinde, Türkiye Cumhuriyeti ve Gürcistan hükûmetinden alınan resmî izinler akabinde 2019-2021 yılları arasında arazi çalışması gerçekleştirilmiştir.

Saha araştırması ise, günümüzde Gürcistan'ın Özerk Cumhuriyeti Batum'a bağlı; Kobuleti, Helvaçauri, Keda, Şuahevi ve Hulo ilçeleri ve köylerinde yürütülmüştür. Arazi çalışmasında bölgede 55 ahşap cami tespit edilmiştir. Arazi çalışmamızda, camiler süreç içerisinde doğal veya dış etkenli tahribatlara maruz kalarak yok olma tehlikesi taşıdığından, fotoğrafları tarafımızca belgelenmiş, sonraki süreçlerde yapılacak onarım/tadilatları yapılacak restorasyon çalışmalarına kaynak sunması amacıyla koordinatları ve rölöveleri mimar eşliğinde alınmıştır. Birçoğu günümüzde ibadete açık vaziyette olan camiler, Bolşevik ve Sovyetler Birliği Dönemi'nde depo ve birkaçı yakın tarihte müze olarak amaçları dışında işlev verilmelerine rağmen özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmışlardır.

Çalışmanın özgün oluşu ve ayrıca sanat tarihi literatürüne önemli veriler sunması, makalenin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Tezin genel değerlendirmesini içeren makalede; Türkiye'nin sınır komşusu Gürcistan'daki ahşap camilerin; tipoloji, mimari ve süsleme karakteri, dönemsel ve yerel üslubun tespiti, bani-ustaların kimliği, Karadeniz ve çevresi ile etkileşim veya farklılıklarının yanı sıra Türk-İslam sanatındaki yeri ve önemi de irdelenmiştir.

Makalede, saha çalışmasının yapıldığı Acara'nın; coğrafi, beşerî ve dinî özelliklerine ve konunun arka planının kavranması için ahşap camilerin gelişimine kısaca değinilmiştir. Bu bilgiler

---

[10] Şengelia, 1998: 14-16; Shashikadze, 2002: 1043-1047; Güldür, 2019: 42-156; Orhankazi, 2023: 1450-1461.
[11] Çoğ, 2007: 39-54; Bay, 2017: 129-154; Bay, 2023, 78-121; Kasap, 2010; 65; Yıldıztaş, 2012: 23.
[12] Aytekin, 2022: 1-26; Aytekin, 2017: 155-176; Aytekin ve Kaya, 2019, 1196-1232; Bay, 2017: 129-154; Bay, 2023: 78-121.
[13] Anonim, 2012: 7; https://www.indexmundi.com/georgia/ (Erişim Tarihi: 26. 01. 2024)
[14] Aytekin, 2017: 155-176; Aytekin, 2015: 138-145; Seçkin, 2018a: 1133-1169; Seçkin, 2018b: 463-478; Seçkin, 2019: 501-509 23; Brandts, Wheeler ve Vladimer Shoishvili: 2018; Baramidze, 2010.
[15] Camilerin tespitinde, arazi çalışması 2019-2022 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ve Gürcistan hükümetinden alınan resmi izinler akabinde gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması ise, günümüzde Gürcistan'ın Özerk Cumhuriyeti Batum'a bağlı; Kobuleti, Helvaçauri, Keda, Şuahevi ve Hulo ilçeleri ve köylerinde yürütülmüştür. Arazi çalışmasında, bölgede arazi çalışmalarında 55 ahşap cami tespit edilmiştir. Arazi çalışmamızda, camiler süreç içerisinde doğal veya dış etkenli tahribatlara maruz kalarak yok olma tehlikesi taşıdığından, koordinatları ve mimar eşliğinde rölöveleri alınmış ve onarım/tadilatları durumunda yapılacak restorasyon çalışmalarına kaynak sunması amacıyla fotoğraflanarak belgelenmiştir.
[16] Kaya, 2022: 1-1165.

sonrasında, Acara'daki camileri katalog halinde tanıtmak yerine; plan, mimari, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri ve usta-bani kimliği açısından genel çerçevede değerlendirilmiştir. Karşılaştırma kısmında ise, Acara'daki camiler çağdaşı ve yakın çevredeki örnekleri ile üslup özellikleri veya farklılıkları karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında ise, ahşap camiler ile ilgili genel çıkarımlar yapılarak çalışma tamamlanmış, yapıların Türk-İslam sanatındaki yeri ve önemi de belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Ahşap Camilerin Kısa Gelişim Süreci

Ahşabın, Erken İslam Dönemi'nden itibaren cami mimarisinde kullanıldığı bilinmektedir. Ahşap camiler, Türk-İslam Sanatı'nda, *ahşap direkli ve ahşap tavanlı ve çantı camiler* olmak üzere iki farklı tipolojide değerlendirilmektedir. Bunlardan, ahşap direkli ve ahşap tavanlı grup, Erken İslam devri camilerinde Kufe plan tipinde yoğun olarak uygulanmıştır. Bu tipoloji, daha sonraki süreçlerde Türk-İslam coğrafyasına dağılarak her dönemde tercih edilmiştir. Özellikle ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilerin çıkış noktası düşünülen Medine'deki Mescid-i Nebevi (M.S. 622) ile Mısır'daki Fustat'taki Amr B. As Camii (M.S.642) hurma direkleri inşa edilmişti.[17] Bu uygulama, asıl tipolojik ve mimari gelişimini Türk-İslam coğrafyasında bulacaktır. Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında, Orta Asya'da ilk Türk-İslam devleti Karahanlılar döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Daha sonra, Gazneli mimarlığında da sürdürülen ahşap camiler, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Özellikle, Karahanlı eseri Hive Mescid-i Cuması (10. yy) ve Gazneli Mahmut'un inşa ettirdiği Arus'ul Felek Camii (998-1030) ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilerin öncü yapılarıdır. Süreç içerisinde Orta Asya'da kökleşen ahşap yapı geleneği, 1071 Malazgirt savaşı sonrasında Selçuklular aracılığı ile Anadolu'ya taşınmıştır.[18] Selçuklu ve ona bağlı ilk Türk Beylikleri[19] devrinde, bölgesel yorumlar ile ifade bulan ahşap destekli camilerin varlığı bilinmektedir.[20]

Ahşabın, Türkler tarafından iyi bilinmesi ve Anadolu'daki ahşap malzemenin zenginliği bu geleneğin gelişimini daha da hızlandırmıştır. Anadolu ile sentezlenen ahşap cami geleneği, Selçuklu ve ilk Türk Beylikleri döneminde anıtsal ve özgün örneklerini vermiştir. Ahşap camiler, Anadolu'da; geleneğe bağlılık ve ahşabın az olduğu Orta Anadolu gibi bölgelerde ahşap direkli ve[21] tavanlı olarak, ormanlık alanın yoğun olduğu Karadeniz Bölgesi'nde ise tümüyle ahşap (yığma / çantı) malzemeden inşa edilen iki farklı gelenek oluşturmuştur. Sivrihisar Ulu (1274)[22], Afyon Ulu (1273)[23], Ankara Arslanhâne (1289-1290) ve Beyşehir Eşrefoğlu (1297)[24] gibi örnekler ahşap direkli ve ahşap tavanlı yapıların gelişmiş örneklerdir.[25] Karadeniz Bölgesi'nde bu örneklerin yanı sıra ise tümüyle ahşap malzemeli çantı camiler[26] de inşa edilmiştir.[27] Çantı camiler; bölgede plan, mekânsal, cephe, örtü, mahfil düzeni bakımından iki farklı tipte görülmektedir. Özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemi çantı camilerinde boyuna dikdörtgen plan uygulanmış iken, Sami Bayraktar'ın II. Grup olarak ifade ettiği Karadeniz Bölgesi'nin konut mimarisini andıran 18-20. yüzyıl Osmanlı geç

---

[17] Aslanapa, 1984: 84.
[18] Bozer, 2002: 911-916.
[19] Ersoy, 1993: 49.
[20] Bozer, 2002: 911-916.
[21] Çal, 2000: 1-118.
[22] Otto-Dorn, 1969: 161-168.
[23] Karakuş, 2021: 131-161.
[24] Karakuş, 2021: 131-161
[25] Ersoy, 1993: 49.
[26] Ahşap camiler, Anadolu'da; geleneğe bağlılık ve ağacın az olduğu yörelerde ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak, ormanlık alanın yoğun olduğu ve 13.yüzyıl başlarında Selçukluların yurt tuttuğu Karadeniz Bölgesi'nde tümüyle ahşap (yığma/çantı) malzemeden inşa edilmek suretiyle iki farklı tipoloji oluşturulmuştur. Ahşap direkli ve ahşap destekli tipolojiden ilham alınarak, Anadolu'nun ormanlarla kaplı Karadeniz Bölgesi ve onun doğu uzantısı Acara kırsalında tümüyle ahşaptan tasarlanan *çantı camiler* inşa edilmiştir. Özellikle, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde çantı tekniği ile inşa edilen çok sayıda cami ve konut örnekleri mevcuttur.
[27] Güler- Aktuğ, 2010: 83-90.

dönemlerine ait çantı camiler ise dikdörtgen ve kareye yakın dikdörtgen plana sahiptir. Selçuklu ve Erken Osmanlı örneklerinde tek katlı, geç örneklerde ise iki katlı cephe düzeni hâkimdir. Erken tarihli çantı camilerinde harimin kuzeyinde mahfil uygulaması kullanılmıştır. 18-20. yüzyıl Osmanlı camilerinde ise; harimin kuzeyinde hem *doğu-batı yönlü* düzenlenen hem de "U" biçimli harimi üç yönden saran köşklü kadınlar mahfili görülmektedir. Erken tarihli camilerde, kirişleme ahşap tavan, geç tarihli camilerde ise işlemeli tavan göbekleri veya ortada bağdadi kubbeler ile örtülü, dışta geniş saçak ve dört omuz kırma çatı hâkimdir. Karadeniz Bölgesi ile birlikte Gürcistan'ın Acara Bölgesi'ndeki camilerin tamamında II. Grup/Tip ahşap çantı camiler bulunmaktadır.

Prof. Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Sanat Tarihi literatürüne tanıttığı ahşap çantı camiler,[28] yapılan araştırmalara göre ilk örnekleri 11-12. yüzyılda Karadeniz Bölgesi'ni ele geçiren Selçuklularca inşa edilmiştir. Samsun Gökçe (Gögceli) (1206),[29] Çarşamba Yaycılar Köyü Şeyh Habil (1204-1211), Kocaeli Emirler Köyü Orhan (14.yy), Sakarya Orhan Gazi (1359) ve Kocaeli Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii (1326 sonrası) çantı camilerin Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemi'ne ait örneklerinden bazılarıdır.[30] Çantı camiler, geleneğe bağlı kalınarak benzer tipolojide Karadeniz ve Acara Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve sonrasında inşa edilmiştir.

3. Acara Camilerinin Mimari Özellikleri

16. yüzyılda, Osmanlıların Karadeniz'de kesin hâkimiyet kurması sonrasında yeniden yorumlanan çantı camiler, 18-20. yüzyıl Osmanlı Dönemi ve sonrasına aittir. Acara'nın geleneksel camileri, kıble duvarı ekseninde gelişen kare veya kareye yakın dikdörtgen plan, harimi "U" formda saran köşklü kadınlar mahfili, içerisinde; mihrap, minber ve vaaz kürsüleri olan, içten bağdadi kubbe veya işlemeli tavanlar, dışta geniş saçaklı ve dört omuz kırma çatı ile dikkat çeker. Osmanlı başkenti ile kurulan siyasi ve kültürel ilişkiler, bölgenin mimarisinde de etkili olmuştur. Camiler, eskiden etrafında bulunan hazirelerinden günümüze sadece birkaç mezar taşı ulaşmıştır.

Camiler, Acara'nın; Keda, Kobuleti, Helvaçauri, Şuahevi ve Hulo olmak üzere beş ilçesi ve ona bağlı köylerde bulunmaktadır. Bulunduğu köyün adı ile anılan camiler, cemaatin kolaylıkla ulaşabileceği köy meydanlarına ya da mahalle arasındaki merkezi noktalara konumlandırılmıştır. Dıştan bakıldığında kırsaldaki konut mimarisini andıran ahşap camiler; plan, mimari ve zengin süsleme özellikleri bakımından Karadeniz camileri üslubundadır.[31]

3.1. Malzeme ve Teknik

Karadeniz'in doğusunda konumlanan Acara Bölgesi'nin temel yapı malzemesi ahşaptır. Bunda önemli etken, tıpkı Karadeniz gibi zengin orman alanlarına sahip oluşu ve ahşabın burada kolay temin edilip ustalıkla işlenebilmesidir.[32] Selçuklu ve Osmanlı Dönemi camilerinde[33] özenle uygulanan ahşap işçiliği Karadeniz kırsalında kendine has kimlik bulmuştur. Acara'nın geleneksel konut ve cami mimarisinde Doğu Karadeniz'de olduğu gibi;[34] çam (ფიჭვის), ladin (ნაძვი), köknar, Karaağaç (თელა), pelit (meşe/მუხა), gürgen, ceviz (კაკალი), kestane (წაბლის) gibi sert ve ıhlamur (ცაცხვის) gibi yumuşak dokulu ağaç cinsleri tercih edilmiştir. Bunlar arasında; rutubete, mikroorganizmalara karşı dayanıklı ve kolay alev almayan dokusu ile kestane ağacı ilk sıradır. Kestanenin bulunamadığı yerlerde, çam, kayın ve meşe gibi ağaç türleri kullanılmaktadır. Taş, Acara'nın geleneksel camilerinde ahşabı tamamlayan ikincil yapı

---

[28] Ayverdi, 1966: 120-124.
[29] Bayraktar, 2016; Nemlioğlu, 2001: 117-136.
[30] Çoruhlu, 2015, 1609-1634; Çetin, 2007: 1-15.
[31] Detaylı bilgi için bkz. Kaya, 2022: 468-471.
[32] Özen, 2008: 41-90.
[33] Bkz. Barışta, 2009; Ersoy, 1993.
[34] Rize camileri için bkz. Azizsoy ve Özkurt, 2021: 891-893.

malzemesidir. Taş, bol yağışlı iklim nedeniyle nem ve rutubetten kaynaklı çürümelere karşı, ahşabın zemin ile ilişkisinin kesilmesi amacıyla kullanılmıştır. Farklı renklerde ve sert dokuya sahip bu taşlar genellikle ocak ve dere yataklarından temin edilerek bodrum veya subasmanların yapımında kullanılmıştır. Cami ve evlerin çatılarını eskiden, hartama/bedevra olarak ifade edilen suya dayanıklı açma (yarmak suretiyle elde edilen) tahtalar örtmekteymiş. Ormanlarda ağaç kesimini azaltmak amacıyla, ahşap çatı örtüsü zamanla yerini sac ve diğer malzemelere bırakmıştır. Harim üst örtülerinde, çatı ile tavan arasına gizlenen kubbeler, bağdadi tekniğe sahiptir. Kubbelerde ise, kolay eğilip bükülebilen tela (karaağaç) ve ıhlamur ağaçları tercih edilmiştir. Üst örtüde, erken tarihli camilerde tekne tavanlar, geç tarihli camilerde ise düz tavanlar çitakari tekniği görülmektedir.

Ahşap mimarisi yapım teknikleri, Karadeniz'de Antik Çağlardan beri bilinmekte ve ahşap konut mimarisinde uygulanmaktadır. Bölgedeki ahşap cami ve konut mimarisinde yoğun şekilde uygulanan *Çantı (Yığma) Tekniği*, ahşap unsurların inşasında izlenen; *Karaboğaz, Kurtboğazı ve Çalma Boğaz* olmak üzere üç farklı geçme tekniği ile tamamlanmaktadır. Ahşap duvarların, ana kirişler arasında üst üste istiflenmesi ve uç noktaları iki kanallı kertilen tahtaların köşelerde birbirine çivi kullanılmaksızın kenetlendirilmesi ile uygulanan inşa tekniğine *Çantı (çandı) tekniği* denilmektedir. *Kurtboğazı tekniğinde,* kütükler hızar ile düzgün pürüzsüz şekilde biçilerek tahta haline getirildikten sonra inşada kullanılmaktadır. Kurtboğazı teknikli çantı (çandı) cami ve sivil mimaride, yapı köşelerinde, kapı ve pencere gibi açıklıkların bulunduğu yerlerde dikey direkler kullanılır, kütük veya tahtalarda dışa çıkıntılı diller oluşturularak direklere açılan yuvalara *çalma boğaz tekniği* ile sabitlenerek komar ağacından mamul kavilalar (ahşap çivi) yardımıyla birbirine tutturulmuştur. Karaboğaz teknikli çantı yapılarda ise, uygun kalınlık ve uzunluktaki tomruklar, kabukları soyulup biraz yontulup ve budakları alınmıştır. Bu teknik, duvarları oluşturan kütük istifleri iç bükey kavisli kertilen uçlarının birbiri üzerine çaprazlama olarak istiflenmesi ve duvar aralarında düşey direk kullanılmadan gerçekleşmektedir. Bu teknik, yörenin sivil mimarisindeki bodrum katlar ve ahırlarda uygulanmaktadır (Foto. 2).[35]

Camilerin inşa ve mimari elemanların (mihrap, minber ve vaaz kürsülerinde) tasarımında zıvana-kinişli geçme,[36] geç tarihli cami örneklerinde ise hem geçme hem de metal çivi ile çakma tekniğinin tercih edildiği görülmektedir.

Foto. 2. Acara kırsalında modern ahşap mimaride devam ettirilen çantı tekniği (Kaya, 2019); Çantı camilerde uygulanan inşai teknikler (Fatih Orhan)

Acara ve çevresinde önemli gelişme kaydeden Orta Çağ dini taş süslemeciliği, 16. yüzyılda Osmanlıların gelişi ile birlikte cami mimarisindeki yerini ahşap işçiliğine bırakmıştır. Yöredeki

---

[35] Detaylı bilgi için Bkz. Eruzun, 2021; Karadeniz kırsalı ev ve serander mimarisinde de karaboğaz ve kurtboğazı teknikleri benzer şekilde uygulanmıştır. Bkz. Demir, 2004: 99-118; Buğrul, 2021: 235-270.

[36] Zıvana geçme, ahşap sanatında uçları kanallı (delikli) ve dilli parçaların çivi/yapıştırıcı kullanmadan birbirine geçirilmesi ile yapılan tasarım tekniğidir.

ahşap ustaları, ahşap oymacılığını Osmanlı hâkimiyeti süresince zirve noktaya taşımıştır. Acara ile birlikte Doğu Karadeniz'in çantı camilerinde olduğu üzere, birden fazla ahşap süsleme tekniği izlenmektedir. Bu çeşitlilik, ahşabın Karadeniz havzasında çok eski çağlardan beri iyi bilinmesi, ahşabın işlenmeye müsait dokusu ve mahir ahşap ustaların varlığı ile yorumlanabilir. Acara camilerinde; oyma-kabartma,[37] ajur (yapıştırma)[38], ajur (kafes),[39] dekupe (kesme),[40] tornalama,[41] kumlama,[42] düz boyama[43] ve kalem işi olmak üzere sekiz farklı süsleme tekniği tespit edilmiştir. Bunlar arasında, süslemelerde yoğun olarak oyma-kabartma tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Oyma-Kabartma, farklı derinliklerdeki oyma kalemleri ile yuvarlak satıhlı, düz satıhlı ve eğri kesim olarak uygulanmıştır.[44] Oyma-kabartma, bölgedeki tüm camilerde erken ve geç tarihli yapılarda uygulanmıştır. Tornalama, ajur (kafes) ve kumlama teknikleri erken tarihli, ajur yapıştırma, dekupe, düz boyama ve kalem işi teknikleri ise 19. yüzyıla tarihlenen Batılılaşma etkili camilerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bunlar arasında, kalem işi tekniği, 19. yüzyıl Türk Barok sanatının taşradaki yansıması olarak, yerel ustalarca hazırlanan şablonlar halinde uygulanmıştır. Düz boyama ve kalem işi süslemelerde; siyah, gök mavisi, turuncu, hardal sarısı, yeşil tonları, kahverengi, sarı, beyaz vb. sıcak renkler hâkimdir.

3.2. Plan ve Mekân Anlayışı

Acara'nın cami planlarında; arazi yapısı, ustanın mimari yaklaşımı ve seçilen malzemenin niteliği belirleyici olmaktadır. Cami planını; harim mekânı, kadınlar mahfili ve giriş mahalli gibi üç temel unsur içermektedir. Yaklaşık, 92-100 m^2 lik bir yüzey alanı kaplayan ve bir nevi mahalle ölçeğinde ele alınan Acara camileri, yöre genelinde plan ve mekânsal açıdan birbiri ile uyumludur. Camiler; mihrap duvarına göre boyuna veya enine dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Daha yaygın olan enine dikdörtgen planlı yapılar kareye yakın bir plan şemasına sahiptir.[45] Bunun dışında, Acara ve Karadeniz Bölgesi'nde nadiren de olsa caminin harim mekânı yanında değerlendirilen medrese ile birlikte yorumlandığı çift işlevli cami örneği mevcuttur.

Camilerin harim mekânları, kuzey güney yönünde gelişen kare veya dikdörtgen planlı olup daha çok kareye yakın dikdörtgen plandadır.[46] Planlarda, harim mekânlarında kadınlar mahfili ve onu taşıyan ahşap direkler mevcuttur. Harim mekânlarının kuzeyinde, doğu-batı düzenlenen son cemaat yerleri mevcuttur. Bu bölüm, namaz kılmanın yanı sıra cemaatin namaz öncesi veya sonrasında birbirleriyle sohbet ettiği *hayat*[47] ya da sosyalleşme mekanı olarak da yorumlanmaktadır (Plan 1).

---

[37] Oyma Tekniği, ahşap işçiliğinde tahta/pano/kereste üzerine yapılan bir motif veya kompozisyonun; yivli, yuvarlak veya düz satıhlı uçlara sahip kesici oyma kalemleri ile istenmeyen yerlerinin yontulmasıdır.

[38] Oyma tekniğinde elde edilen motif ve kompozisyonların, mimaride yerleştirilmek istenen noktalara çivi veya yapıştırıcı gibi bağlayıcı unsurlar ile uygulanan tekniktir.

[39] Ajur Tekniği; ahşap veya madeni eserlerin üzerindeki süsleme kompozisyonlarını ortaya çıkarmak amacıyla bu kompozisyonlardaki gereksiz alanları kıl testeresi gibi kesici ve delici aletler kullanarak, delikli süslemelerin yapıldığı tekniğe, delik işi, kesme veya ajur tekniği denilmektedir.

[40] Dekupe tekniği, ahşap üzerinde çizilen desenlerin, kıl testeresi ile üzerinden geçmek suretiyle kesilmesi ile yapılan süsleme tekniğidir.

[41] Tornalama tekniği, mobilya ve dekorasyon elemanlarının üretiminde uygulanmaktadır. Bu teknikte, torna makinesine bağlanmış halde dönen ve biçimlendirilmek istenen ahşap parçanın keskin ağızlı bir torna kalemi ile boğumlu, silindirik, koni ve dairesel biçimlerde şekillendirme tekniğidir. Bkz. Azizsoy ve Özkurt, 893.

[42] Kumla Tekniği; ahşap işçiliğinde çeşitli büyüklükte ve mühür kısmının üstünde çiviye benzer muhtelif desenlerin yer aldığı kumlama pancı aletin, sap kısmına vurulup mühürlü yüzeyin kompozisyon aralıklarında derinlik bırakmak suretiyle tercih edilen uygulamadır. Bkz. Azizsoy ve Özkurt, 2021: 892.

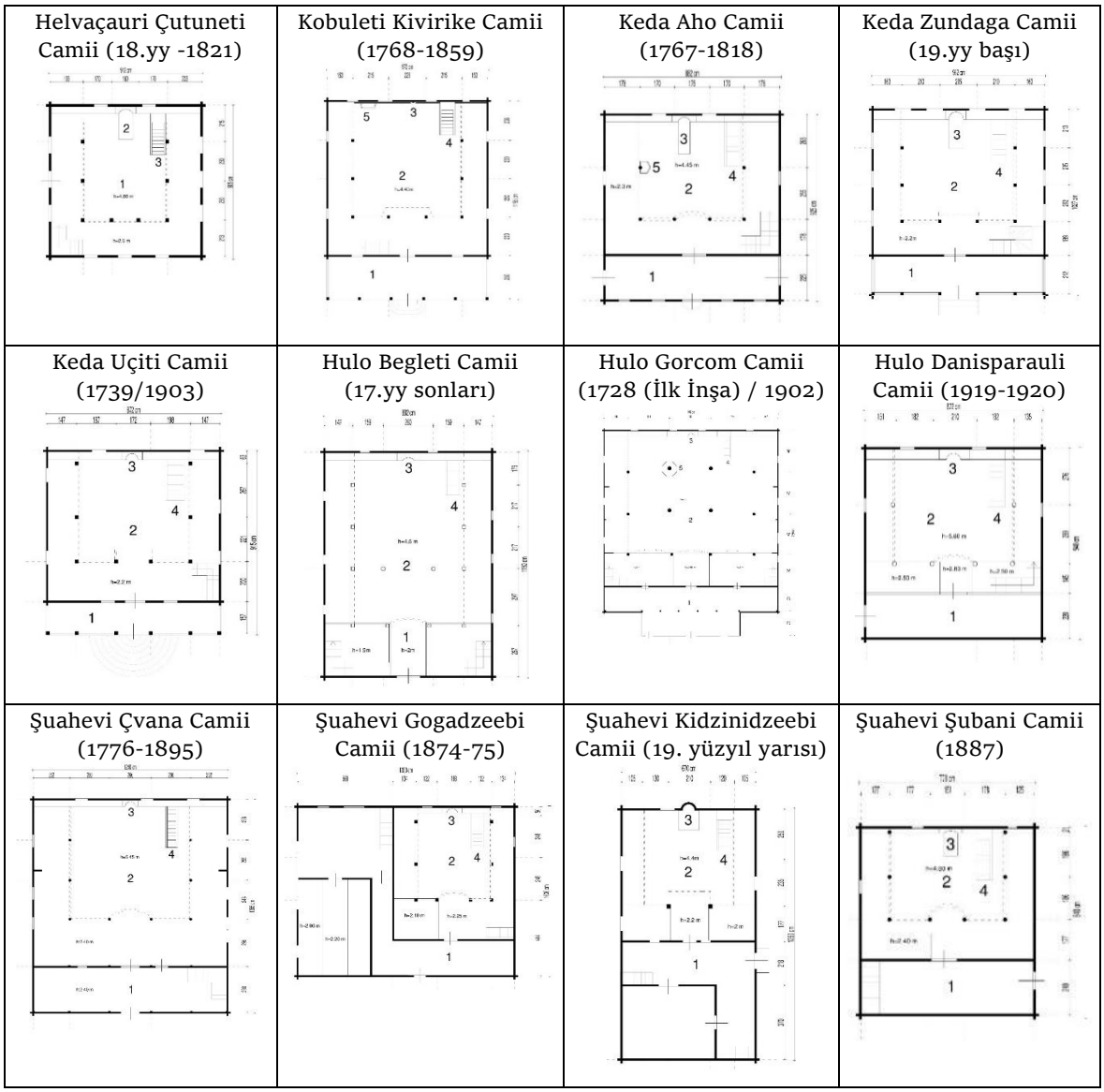
[43] Ahşap oymacılıkta, bezemelerin kökboyaların tatbiki ile gerçekleştirilen süsleme tekniğidir.

[44] Türk-İslam Sanatında ahşap süsleme teknikleri için Bkz. Bozer, 2002: 911-916.

[45] Kaya. 2022: 475.

[46] Kaya. 2022: 479.

[47] Karpuz, 1990: 281-298.

Plan 1. Acara Kırsal Camilerinde Plan Tipleri (Kaya, 2022)

Karadeniz Bölgesi, Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemi çantı camilerinde[48] kıble duvarı ekseninde boyuna uzanan plan tercih edilmiş iken, 18-19. yüzyıl Osmanlı geç dönemi camilerinde ise dikdörtgen veya kareye yakın dikdörtgen planlar ağırlık kazanmıştır. Her iki plan tipi; Acara, Ahıska ve Karadeniz geleneksel camilerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen plan; Artvin Murgul Erenköy Camii (1863),[49] Rize Ardeşen Doğanay Köyü Camii (1897),[50] Ordu Akkuş Karaçal Camii[51] ve Samsun Terme Pazar (Çarşı) Camii (1840)[52] gibi bazı örneklerde uygulanmıştır. Camilerde, kıble duvarı ekseninde harim mekânı kuzey güney yönlü dikdörtgen planlı camilere ise; Artvin Borçka Fındıklı Camii (18.yy),[53] Rize İkizdere Şimşirli

---

[48] Nemlioğlu, 2001: 117-136; Ayverdi, 1989: 120-122; Çetin, 2007: 1-15.
[49] Aytekin, 1999: 188.
[50] Azizsoy-Özkurt, 2021: 890; Rize'deki cami planları için Bkz. Gökler, 2022: 1525.
[51] Geleneksel Ordu camilerinde uygulanan planlar için Bkz. Bayhan, 2019: 277; Bayhan, 2005: 10-20; Bayhan, 2014, 99-107; Bayhan, 2023: 45-76.
[52] Bayraktar, 2016: 73.
[53] Aytekin, 1999: 173; Artvin/Şavşat ilçesi çantı camilerinde benzer plan tipi uygulanmıştır. Bkz. N. Aytekin, 2022: 187-208.

(Komes) Köyü Camii (19.yy),[54] Ordu Gölköy Emirler Mahallesi Camii (1858-59)[55] ve Samsun Terme Yeni Camii Köyü Eski (Cuma) Camii (19.yüzyıl yarısı) kısaca örnek verilebilir.[56] Camilerin kâgir bodrum katları eskiden mektep medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir. Cami ve medrese planının birlikte uygulandığı, Trabzon Çaykara Soğanlı Köyü Üçdirek Mahallesi Camii (1896) ve Trabzon Dernekpazarı Zincirlitaş Köyü Camii (1917) çift işlevli yapılar arasındadır.[57]

3.3. Dış Mimari

3.3.1. Bodrum Kat/Subasman

Acara camileri eğimli araziler üzerinde kurulmuş, bu eğimden kaynaklı kot farkını gidermek ve ahşabı rutubetten korumak amacıyla, taş örgülü veya taş parçalarına sabitlenen dikmelerle, kaba yonu taş veya kesme taşlı zemin kat veya subasmanlar üzerinde; köşelerde boğaz geçme, ana kurguda çantı tekniğinde inşa edilmiştir. Böylece, ahşap duvarların zemin ile irtibatı kesilmiştir. Camilerde, subasmana/bodrum kata yer verme durumu, arazi eğimine bağlı olarak değişebilmektedir. Subasmanlar, az eğimli veya eğimin azalmış olduğu arazilerde taş parçası üzerine sabitlenen ahşap dikmeler ve kirişler ile sağlanmıştır. Zemin katlı yapılar ise eğimin çok olduğu arazilerde görülmektedir. Zemin katlar geniş tutulmuş olup, medrese/mektep ve sonraki süreçlerde depo işlevi kazanmıştır. Zemin katlara, yuvarlak kemerli ya da düz atkılı, ahşap kanatlı basit işçilikli kapılar ile ulaşılmaktadır (Foto. 3-5).

Foto. 3. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859)

Foto. 4. Şuhaevi Mahalakidzeebi Camii (1842)

Foto. 5. Keda Zundaga Camii (19.yy başları)

Foto. 3-5. Acara Camileri'nde Subasman Kullanımı ve Bodrum katları

3.3.2. Cepheler

Acara camileri, dıştan bakıldığında gösterişsiz ve yöredeki geleneksel konut mimarisi ile benzeşmektedir. Camiler, zeminde kesme taş örgülü subasmanlar üzerinde, ahşap yığmalı harim ve mahfil katı ile birlikte iki katlı cephe düzenine sahiptir. Harim mekanı ve harimi "U" biçimli saran kadınlar mahfilin dışa yansıyan mimarisi, cepheye iki katlı bir görünüm vermektedir. İki katlı cephe düzeninde, topoğrafik şartlar ve kadınlar mahfilinin harim mekânı içerisinde çözümlenmesi etkin olmuştur.[58] Cephelerin ana kurgusu, armoz direği ve kiriş gibi unsurlar ile sağlanmıştır. Girişlerin yer aldığı kuzey cepheler dışında, cepheler genellikle birbiri ile simetrik tekrarlanmıştır. Giriş mekanları; cemaatin ibadet ettiği veya cemaatin namaz öncesinde sohbet ettikleri, dinlenme ve sosyalleşme mekanı olarak işlev kazanmıştır. Etrafı ahşap korkuluklarla sınırlandırılan giriş mahalline, önünde yarım daire forma sahip ve eskiden keveke[59] taşından mamul taş basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Giriş mahallerinin cepheleri dışa açık veya kapalı olabilmektedir. Özgün örneklerde, giriş mahallinin batı ve doğu cephelerinde lokmalı korkuluklu pencereler mevcuttur (Foto. 6-8).

---

[54] Gökler ve Köşklü, 2023: 361-391.
[55] Bayhan, 2019: 277.
[56] Bayraktar, 2016: 73.
[57] Yavuz, 2009: 118; Sarı, 2021: 325-342.
[58] Kaya, 2022: 484, 485.
[59] Yörede derelerden getirilen ve merdiven basamaklarında kullanılan yağmura karşı dayanıklı taş türüdür.

Foto. 6. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Keda Kveda Agara Camii (1765 ilk inşa); Keda Gegelidzeebi Camii (19.yy başları)

Foto. 7. Keda Pirveli Maisi (Sagoreti)Camii (1720/1864); Keda Uçiti Camii (1739/1903); Şuahevi Gogadzeebi Camii (1874-75)

Foto. 8. Şuahevi Darcidzeebi Camii(1840); Şuahevi Dgvani Camii(1858); Hulo Riketi Camii (1919)

Marmara[60] ve Karadeniz kırsalında, Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemine tarihlendirilen I. Grup olarak nitelendirilen ahşap çantı camilerde, tek katlı cephe düzeni hakim iken, 18. yüzyıl sonrasında Osmanlı geç dönemi ile birlikte Karadeniz kırsalında iki katlı cephe anlayışı tercih edilmiştir.[61] Samsun Çarşamba Gökçeli Camii (1206),[62] Çarşamba Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii (1204-1211),[63] Kocaeli Emirler Köyü Orhan Camii (14.15.yy),[64] Ordu İkizce Laleli Camii[65] (15. yy) tek katlı, Rize Ardeşen Doğanay Köyü Camii (20.yy),[66] Artvin Borçka Fındıklı Köyü Camii (19.yy),[67] Trabzon Filak Köyü Camii (19.yy),[68] Giresun Çaldağ Tahtalı Camii (1807-

---

[60] Ekrem Hakkı Ayverdi; Marmara ve çevresindeki Erken Osmanlı devrine ait çantı camileri; Düzce/ Akçakoca Aftun Dere Köyü'nde Orhan Camii, İzmit/ Kandıra Büyük Kaynarca Köyü Camii, Adapazarı/ Sapanca/ Büyük Tersiye Köyü Orhan Gazi Camii, Kandıra/ Emir Ali Köyü Orhan Gazi Camii, Akçakoca/ Geriş (Cuma Yanı) Köyü Sultan Orhan Camii ve Kandıra Küçük Kaynarca Köyü Şeyh Muslihiddin Camii olarak ifade etmektedir. Bkz. Ayverdi, 2007: 1-15.

[61] Can, 2004: 15, 26, 46, 49.

[62] Dönmez, 2008: 1-157.

[63] Şahin, 2004: 4; Ayrıca, çantı cami örneği Samsun/Çarşamba/Porsuk Köyü Camii'nde (1859) de iki katlı cephe düzeni hâkimdir. Bkz. Özkaraca- Halaç, 2022: 1079-1099; Nefes, 2012: 155-163; Nefes, 2017: 129-154.

[64] Dolu, 2015: 1696.

[65] Bayhan, 2005: 10-20; Ayrıca bkz. Bayhan, 2014: 99-107.

[66] Gökler, 2022: 1536.

[67] Aytekin, 1999: Res.106; Artvin/Şavşat ilçesinde iki katlı cephe düzenine sahip çantı camiler için Bkz. Safiye Nagehan Aytekin, 2022: 44.

[68] Taşkan, 2016: 208; Aydın ve Perker: 2017: 1262-1269.

1808),[69] Samsun Paşayazı Camii (19. yy)[70] ve Sinop Ayancık Babaköy Köyü Camii,[71] iki katlı cephe düzeninin uygulandığı çok sayıda örneklerden bazılarıdır (Foto. 9-10).

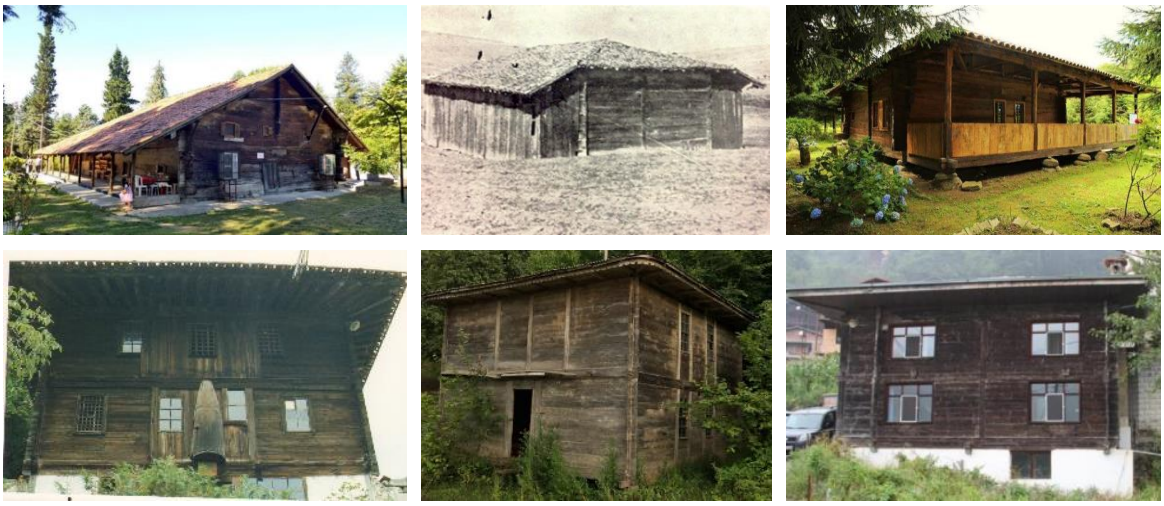

Foto. 9. Samsun Gökçeli (Gögceli) Camii (S. Cihat Meriç), Kocaeli Emirler Köyü Orhan Gazi Camii (Ayverdi, 1966), Ordu-İkizce-Laleli Camii (https://ordu.ktb.gov.tr (Erişim Tarihi: 10. 11.202), Artvin Borçka Fındıklı Köyü Camii (Aytekin, 1999); Trabzon Uzungöl Filak Mahallesi Camii (Taşkan, 2016); Ordu Akkuş Seferli Aliimamlar Mahallesi Camii (Bayhan, 2019)

Foto. 10. Giresun Çaldağ Tahtalı Camii (Giresun, Kültür Ve Turizm Müdürlüğü); Samsun Ayvacık Tiryakioğlu Camii (Nefes, 2010); Sinop Ayancık Babaköy Köyü Camii Genel Görünümü (Nefes, 2018)

3.3.3. Saçaklar

Acara camilerinde saçaklar, yaklaşık 1000-2800 mm'lik bol yağışlı Karadeniz iklimine uygun düşünülmüş ve geniş tutulmuştur. Saçaklar, genellikle % 30-%33 arasında eğime sahiptir. Camilerde, en az 0.60 m en fazla ise 1.40 m saçak genişliği tespit edilmiştir. Yapılarda; *Mertekli Olup Çıta Kaplaması Olmayan Saçaklar, Mertek Üzeri Çıtalarla Kaplı Saçaklar ve Mertek Altı Tahta/Çıtalarla Kaplı Saçaklar* olmak üzere üç farklı saçak tipolojisi belirlenmiştir.[72] Eğim, tasarım ve işçilik yönünyle Karadeniz camileri ile uyumludur.[73] Yöredeki 18. yüzyıl camilerinde genellikle klasik saçak tipolojisi,[74] geç örneklerde ise mertek üzerleri çıta/tahta kaplamalı saçak tipi kullanılmıştır (Foto. 11).

---

[69] Nefes, 2009: 187-209.
[70] Nefes, 2010: 385-397.
[71] Nefes, 2019: 13, 14, 29, 32, 36, 39, 75, 84, 85, 88.
[72] Detaylı bilgi için Bkz. Kaya, 2022: 488-492.
[73] Bkz. Başkan, 2008: 41-90.
[74] Bu tip saçaklar genellikle; iki kademeli ve mertekli saçak kurgusu, köşelerde yellikler yani saçak bağları ile düzenlenmiştir. Mimariye, estetik ve hareketli görünüm kazandıran iki kademeli klasik saçak düzeni, Acara ile birlikte Karadeniz geleneksel camileri ile benzeşmektedir.

Foto. 11. Kobuleti Kvirike Camii; Şuahevi Kidzinidzeebi Camii; Hulo Begleti Camii

3.3.4. Minare/Ezanlık

Acara camilerinde, eskiden silindirik gövdeli ve konik külahla sonlanan ahşap minarelerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu minarelerin, ahşabın dayanıklılığının az olması nedeniyle günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Sözlü bilgilere göre, cami minareleri İslami bir kimlik yansıttığı gerekçesi ile Sovyetler Birliği Dönemi'nde tahrip edilmiş veya yıktırılmıştır. Acara dışında, yakın çevredeki Rize, Artvin ve Trabzon ili camilerinde başlangıçta var olduğu bilinen ahşap minarelerden de günümüze çok az örnek ulaşabilmiştir. Camilerde minare işlevi gören ezanlıkların varlığı dikkat çekicidir. Bu uygulamanın, mahalle camilerinde/mescitlerinde minare yapmaktan daha pratik bir öğe olarak tercih edildiği gözlenmektedir. Camilerin birkaçında, cepheden dışa taşkın ve kadınlar mahfilinden ulaşılan ezanlıklar minare işlevinde kullanılmıştır. Ezanlıklar, yığma duvardaki kirişlere ve dikmelerle çatı kirişlerine sabitlenmiştir. Acara camilerinde tespit ettiğimiz balkon minareler, Ordu ve çevresindeki camilerde de kullanılması, bölgeler arası etkileşimi ortaya koymaktadır (Foto. 12).[75]

Foto. 12. Acara Şuahevi Darcidzeebi Camii (19. yy); Ordu Akkuş Kargı Yukarı Mahalle Camii (1954) (Bayhan, 2020) ahşap balkon minareleri

3.3.5. Kapılar

Ahşap kapılar işçilik bakımından yöreye has uygulamalar göstermektedir. Kapılar giriş mahalli ve harim mekanlarında karşımıza çıkmaktadır. Camilerin ölçeğine uygun olarak boyut ve üslup özellikleri yansıtmaktadır. Form ve üslup bakımından iki farklı tip altında incelenebilir. Erken tarihli camilerde (18-19. yüzyıl), klasik çizgiler yansıtan ahşap kapılar kullanılmıştır. Bu tipteki kapılar dikdörtgen çerçevelere sahiptir. Söveler ile kapı kemerleri birbirine uyumludur. Kemer tipleri olarak; yarım yuvarlak, dilimli veya basık kemerler kullnılmıştır. Kapılarda, dekoratif bini kullanımı dikkat çekmektedir. Süslemede, oyma teknikleri uygulanmıştır. Geç tarihli camilerde (20. yüzyıl başları) düz atkılı ve çift kanada sahip ahşap kapılar görülmektedir (Foto. 13, 14).[76]

---

[75] Ordu İlinde; Akkuş Çökek Mahallesi Merkez (1954), Kargı Yukarı Mahalle (1955), Fatsa İslamdağ Mahallesi (XX. Yüzyıl Ortası), Kabadüz Çambaşı Merkez (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı) Camii gibi çantı camilerde Acara örneklerine benzer balkon minareler görülmektedir. Bkz. Bayhan, 2020: 110, 119, 168, 169, 292.

[76] Aytekin, 1999: 160; Bayhan, 2020: 110-292; Azizsoy ve Özkurt, 2021: 885-929; Tuluk ve Kazaz, 2017: 236-245; Bayraktar, 2016: 1-400.

Foto. 13. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Keda Aho Camii (1767-1818); Hulo Satsihuri Camii (1767-1831); Şuahevi Darcidzeebi Camii (1840)

Foto. 14. Şuahevi Matskvalta Camii (1842); Şuahevi Gogadzeebi Camii (1874); Şuahevi Şubani Camii (1887); Hulo Agara Camii (1809-1810)

Ahşap kapılar; işçilik, süsleme ve üslup özellikleri bakımından, Orta Karadeniz ve özellikle de Doğu Karadeniz cami ve konut mimarisindeki kapılarla benzerdir.[77] Yuvarlak kemerli, kanatlı ve binili klasik kapılar; Artvin, Rize, Trabzon[78] ili örnekleri ile uyumludur. Bunun dışında, Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Karadeniz kırsalında erken tarihli camilerden itibaren uygulanan; kanatlı ve düz atkılı kapıların Rize-Samsun arasındaki Geç Osmanlı dönemi camilerinde benzer üslupta kullanıldığı izlenmektedir (Foto. 15).

Foto. 15. Artvin/Borçka/Muratlı Camii [(1845) Aytekin, 2003)]; Rize/Hemşin/Bilen Köyü Camii [(19. yy) (Gökler, 2022)]; Trabzon/Dernekpazarı/Akköse Camii [(1865) (Yavuz, 2009)]; Samsun/Çarşamba Ordu Köyü Camii [(19. yy); Samsun/Kavak/ Bekdemir Camii (1877)]

---

[77] Doğu Karadeniz camilerinde benzer ahşap kapı örnekleri için bkz. Karpuz, 1989: 37-45; Trabzon camilerinde benzer kapı örnekleri için Bkz. Özen ve Aksakal, 2021: 1-17; Yavuz, 2009: 20, 24, 39,60, 66, 87, 93; Karpuz, 1990: 281-298; Karpuz, 1987: 165-181.

[78] Kapı örnekleri için Bkz. Demir, 2004: 1-17; Önal, 2023: 179-210.

3.4. İç Mimari

3.4.1. Harim Mekanları

Camilerin harim mekanları, genellikle kıble duvarı aksında gelişen dikdörtgen ve ağırlıklı olarak kareye yakın plana sahiptir. Harim mekanları; mihrap, minber, vaaz kürsüsü, kadınlar mahfili ve kastan (imamdivanı) gibi mimari elamanlardan ibarettir. Bu mimari elemanlar, harim ölçeğinde ele alınmıştır. İşçilik ve süsleme özellikleri bakımından birbiri ile uyumludur. Mimari elemanların, harim içerisindeki konumunda geleneğe bağlı kalınmıştır. Elemanlar, cemaatin odak noktası kıble duvarına veya ona yakın noktalarda konumlandırılmıştır (Foto. 16).

Foto. 16. Helvaçauri Maçahal Çutuneti Camii (18.yy-1821); Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Keda Pirveli Maisi Camii (1720-1864); Keda Gegelidzeebi Camii (19.yy başları); Keda Kveda Agara Camii (18. yy sonu); Hulo Begleti Camii (17.yy sonları)

3.4.2. Mihraplar

Acara cami mihrapları, Türk-İslam coğrafyasındaki mihrap geleneğini sürdürmektedir. Mihraplar, genellikle dikdörtgen çerçeveli, yarım silindirik nişli, üstünde dilimli/yarım yuvarlak kemerli kavsara ile dikkat çekmektedir. Yöre mihraplarında, sütunce ve mukarnas dışında mihrap tipolojisindeki asli unsurlar mevcuttur. Genellikle kıble duvarı ortasında, harim kapıları ile aynı eksen üzerinde düzenlenmiştir. Harim ölçeğinde ele alınan mihraplar, kıble duvarı kalınlığının yeterli olmadığı durumlarda güney cepheden dışa ve daha çok harim mekanına çerçeveler halinde taşırılarak vurgulanmıştır.

Mihraplar, tasarım ve süsleme üslubu yönü ile erken ve geç tarihli yapılarda farklılık göstermektedir. I. Tip mihraplar, Helvaçauri-Çutuneti Camii (18.yy-1821); Kobuleti-Kvirike Camii (1768-1859) öreklerinde olduğu üzere bölgede daha erken tarihli camilerde olup, bu mihraplardan az örnek günümüze ulaşabilmiştir. Bu tip mihrapların diğerlerinden ayrılan yönü, niş ve kavsarası alttan yukarıya kademeli olarak daraltılıp yekpare ahşap kütükten oluşmasıdır (Foto. 17). Bu tarz mihraplarda, tepelik unsuruna pek yer verilmez. Hem üslup hem de süsleme teknikleri açısından Barok ve Ampir üsluptaki mihraplardan bu yönüyle ayrışmaktadır. Şuahevi Goginauri Camii (1844) mihrabı örneğinden hareketle, bu tarzdaki mihrap örneklerinde, Doğu Karadeniz Bölgesi geleneksel motiflerinin yanı sıra, 19. yüzyıl Türk Barok üslubunda yorumlanan bitkisel süslemeler ön plana çıkmaktadır. Karadeniz ve Acara Bölgesi çantı camileri ile özdeşleşen bu tip mihraplar, her iki bölgedeki 18-19. yüzyıl kağir ve çantı camilerinde de benzer şekilde görülmektedir.

Geç tarihli cami örneklerinde ise, genellikle çıtalama tekniği ve ajur yapıştırma (çakma) süslemelere sahip basit işçilikli mihraplar uygulanmıştır. Hulo Satsihuri Camii (1761-1831);

Şuahevi Jabnidzeebi Camii (1892); Hulo Begleti Camii (18.yy sonları); Hulo- Gorcomi Camii (20. yy başı) örneklerinden hareketle, Acara'nın geç tarihli mihraplarında yerel inşa teknikleri dışında Barok ve Ampir üslupta ele alınan dekoratif unsur ve süslemeler ile dikkat çekmektedir.[79] Bu mihraplarda özellikle, çerçeve üzerinde kaş kemerli dekoratif tepelikler Ampir üslupta ele alındığı gözlenmektedir. Çıtalarla, çakma tekniğinde ve daha çok ajur yapıştırma süslemelere sahip mihraplar, Ampir üslupta ele alınmıştır. Yekpare ahşaptan, niş, çerçeve, kemer formlarına ve oyma kabartma bezemelere sahip mihraplar; hem Doğu Karadeniz hem de Acara camilerinde yerel ve başkent İstanbul etkili sentezci yorumlarla karşımıza çıkmaktadır (Foto. 17-18).

Foto. 17. Helvaçauri Çutuneti Camii (18.yy-1821); Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859), Keda Aho Camii (1767-1818); Şuahevi Goginauri Camii (1844); Şuahevi Çançhalo Camii (18.yy yarısı/ 1833)

Foto. 18. Hulo Satsihuri Camii (1761-1831); Şuahevi Jabnidzeebi Camii (1892); Hulo Begleti Camii (18.yy sonları); Hulo Gorcomi Camii (20. yy başı)

Acara mihrapları; tasarım, teknik ve süsleme ve üslup özellikleri yönüyle, Doğu Karadeniz Bölgesi mihrapları ile benzerdir. Niş ve kavsarası yekpare kütüğe oyulan Karadeniz üslubundaki mihrap tipleri, Tiflis Giorgia Açık Hava Müzesi Çikuneti Camii[80] (19. yüzyıl) örneği dışında Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal camilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Rize İkizdere Şimşirli (Komes) Köyü Camii (18. yüzyıl sonları),[81] Artvin Borçka Düzköy Merkez Camii (1850)[82] ve Trabzon Sürmene Kuşluca Camii (1893)[83] bu örneklerden bazılarıdır. Çıtalama tekniği ve ajur yapıştırma tekniğine sahip mihraplar ile Karadeniz Bölgesi'nin yanı sıra Anadolu'nun birçok yöresinde karşılaşılmaktadır. Barok ve Ampir üslubun iyice hissedildiği bu formdaki mihraplar; dikdörtgen çerçeveli, yarım silindirik niş ile niş üzerinde yarım daire kemerlerle belirlenen yarım kubbe veya dekoratif kavsaralar ile dikkat çekmektedir. Gürcistan Çokatauri Zoti Camii (1907),[84] Rize Ardeşen Doğanay Köyü Camii (1829),[85] Artvin Şavşat Çoraklı Köyü Camii

---

[79] Detaylı bilgi için Bkz. Kaya, 2022: 502-59-07.
[80] Aytekin ve Kaya, 2019: 1196-1232.
[81] Gökler ve Zerrin Köşklü, 2023: 361-391; Azizsoy ve Özkurt, 2021: 928.
[82] Aytekin, 1999: 176.
[83] Önal ve Köşklü, 2020: 719.
[84] Kaya, 2023: 149.
[85] Azizsoy ve Özkurt, 2021: 929.

(1894),[86] Artvin Borçka Muratlı Camii (1847),[87] Ordu Fatsa Gürgentepe Eskiköy Camii (1946)[88] ve Samsun Kavak Bekdemir Camii (1877)[89] mihrapları; tasarımı çıtalama tekniği, süslemeleri ise; ajur yapıştırma ve oyma tekniğine sahip çok sayıda örnekten sadece birkaçıdır (Foto. 19).

Foto. 19. Gürcistan Tiflis/Çikuneti Camii (Aytekin-Kaya, 2019); Artvin Borçka Düzköy Camii (Aytekin, 2003); Rize İkizdere Şimşirli Köyü Camii (Kanbur, 2010); Trabzon Sürmene Kuşluca Camii (Önal-Köşklü, 2023); Rize Ardeşen Doğanay Köyü Camii (Özkurt, 2021); Samsun Kavak Bekdemir Camii (Sadef)

3.4.3. Minberler

Minberler, ahşap işçiliği ve süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Genellikle kıble duvarına bitişik mihrabın batısında konumlandırılmıştır. Ölçeği, boyutu ve üslup bakımından camilerle uyumlu olan minberler; kaide, gövde ve köşk olmak üzere üç ana bölüm üzerine kurulmuştur. Minber kaideleri, kütük veya çıtalarla belirlenmiştir. Süslemenin yoğunluk kazandığı yan aynalıklar, dik üçgen ve ekseri yamuk formdadır. Bu minberler, genellikle ceviz ağacından düz zıvana geçmeli el tornası işçilikte parmaklıklı ahşap korkuluklara sahiptir. Erken örneklerde dik üçgen, geç örneklerde ise yamuk formlu aynalık düzeni hakimdir. Köşk altlıkları ise, boydan boya kapalı, dekoratif panolar veya kapıyı andıran açıklık halindedir. Kapılar, iki yanda söveli ve dekoratif kemerler ile sınırlı olup kanatsız formdadır. Kapı tacları, tek parça halinde ajurlu tepeliklere sahiptir. Merdiven basamakları, korkuluk kirişine çakılarak/geçirilerek sabitlenmiştir. Köşkler, dikdörtgen prizmatik formdadır. Köşklerin kuzey panosu niş ya da dekoratif açıklık halinde iken yan panolar ise kapalı formda düzenlenmiştir. Köşk üzerleri, oyma kabartma/ajurlu tepelikler ile sınırlandırılmıştır. Köşkler, pramidal külah ve onun üzerinde ajurlu sembolik hilal motifleri ile sonlanmaktadır (Foto. 20, 21).

Foto. 20. Helvaçauri Çutuneti Camii (18.yy-1821); Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Keda Aho Camii (1767-1818); Şuahevi Matskvalta Camii (1842); Şuahevi Goginauri Camii (1844)

---

[86] N. Aytekin, 2022: 44.
[87] Aytekin, 1999: 163.
[88] Bayhan, 2023: 68.
[89] Bayraktar, 2016: 442.

Foto. 21. Keda Kveda Agara Camii (18.yy yarısı); Keda Zundaga Camii (19. yy başı); Şuahevi Purtio Camii (1829); Hulo Begleti Camii (17. yy sonları); Hulo Riketi Camii (1919)

Acara'nın cami minberleri, Türk ve İslam sanatı minber geleneğini sürdürürken,[90] Doğu Karadeniz cami minberleri ile birebir uyum içerisindedir. Her iki bölgede erken tarihli ahşap minberler, basit işçilikleri ile geç dönem minberlerinden ayrışmaktadır. Gürcistan Tiflis Çikuneti Camii (1836),[91] Rize İkizdere Şimşirli Camii (1848),[92] Artvin Borçka Muratlı Merkez Camii (1847),[93] Trabzon Of Keler Köyü Camii (1834)[94] ve Trabzon Çaykara Kabataş Köyü Camii (1813)[95] bu örneklerden bir kaçıdır. Oyma-kabartma, ajur yapıştırma ve ajur tekniğinde, Barok ve Ampir üslubun iyice hissedildiği Osmanlı geç dönem etkili ahşap minberlere; Gürcistan Batum Orta Camii (19.yy),[96] Gürcistan Macahel Maradit Camii (19. yüzyıl sonu), Gürcistan Çokatauri Zoti Camii (1907),[97] Rize Güneysu Ilıca Camii[98] (1814), Artvin Arhavi Dikyamaç Camii (1894),[99] Trabzon Çaykara Kabataş Camii (1811-13),[100] Samsun Kavak Bekdemir Camii[101] (1877), Ardahan Posof Sarıdar Camii (1924),[102] Erzurum Ilıca Aşağı Canören Köyü camileri (1935)[103] örnek verilebilir. Bu üslup, muhtemelen muhacirler yoluyla taşınan Kocaeli Karamürsel Pazarköyü Camii'nde de (19.yy) görülmektedir (Foto.22, 23).

Foto. 22. Rize İkizdere Şimşirli Camii (Gökler, 2022); Trabzon Of Keler Köyü Camii (Taşkan, 2016); Gürcistan Çokatauri Zoti Camii (Kaya, 2023); Rize Güneysu Ilıca Camii (Gökler, 2022); Trabzon Çaykara Kabataş Camii (Taşkan, 2016).

---

[90] Bkz. Kurtişoğlu, 2015.
[91] Aytekin ve Kaya, 2019: 1196-1232.
[92] Gökler, 2022: 981.
[93] Aytekin, 1999: 163.
[94] Taşkan, 2016: 445.
[95] Taşkan, 2016: 129.
[96] Aytekin, 2017: 155-176.
[97] Kaya, 2023: 150.
[98] Gökler, 2023: 1-26; Benzer üslupta bitkisel örgeler için Bkz. Gökler, 2023: 297-334.
[99] Aytekin, 1999: 159; Gökler ve Doğan 2021: 181-219.
[100] Taşkan, 2016: 126.
[101] Can, 2007: 33.
[102] Aktemur, 2019: 244.
[103] Gökler, 2022: 250.

Foto. 23. Artvin Arhavi Dikyamaç Camii (Aytekin, 2009); Samsun Kavak Bekdemir Camii (https://www.sanatinyolculugu.com); Ardahan Posof Sarıdar Camii (Aktemur, 2018); Erzurum Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii (Gökler, 2022); Kocaeli Karamürsel Pazarköyü Camii (Tanık, 2021).

3.4.4. Vaaz Kürsüleri

Acara camilerinde, vaaz kürsüleri yapı ölçeği ile uyumludur. Boyutları ufak olduğu için çıkılması oldukça kolaydır. Vaaz kürsüleri, işçilik ve dönem üslubuna bağlı olarak sandık, taht ve yarım/çeyrek kono/huni biçiminde olmak üzere üç farklı tip göstermektedir. Erken tarihli camilerde; çeyiz sandığını andıran sandık tipi ve dört ayaga sahip, sedirlikli ve üstte topuzlarla sonlanan taht görünümlü kürsüler kullanılmıştır. Her iki kürsü grubunda, sedirlik ve kaideler birbirine geçmelerle sabitlenen işlemeli panolarla düzenlenmiştir. Korkuluklar, papiyon geçme veya el tornası işçiliklidir. Üçüncü grup kürsüler ise, Geç Dönem Osmanlı camilerinde sıkça karşılaşılan Barok etkili kürsü tipidir.[104] Bu kürsüler, yörede geç tarihli cami örneklerinde görülmektedir. Bunlar, aşağıdan yukarıya doğru daraltılan yarım/çeyrek koni/huni biçimindedir. Korkulukları, yalın veya dekoratif enine dikdörtgen panolar halindedir. Kürsülere iskele tarzı basit işçilikli seyyar merdivenler veya kıble duvarındaki kastanlarla çıkılmaktadır (Foto.24, 25).[105]

Foto. 24. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Şuahevi Matskvalta Camii (1842); Şuahevi Kidzinidzeebi Camii (19.yy yarısı); Hulo Begleti Camii (17. yy sonları); Keda Pirveli Maisi Camii (1720/1864)

Foto. 25. Keda Medzibna Camii (18.yarısı); Hulo Gorcomi Camii (1728-1902); Şuahevi Şubani Camii (1887); Şuahevi Dgvani Camii (1858)

---

[104] Kurtişoğlu, 2010, 308-317.
[105] Kaya, 2022: 520-529.

Sandık, taht biçimli ve yarım/çeyrek formlu kürsülerin benzerb örnekleriyle Karadeniz kırsalı camilerinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Osmanlı Klasik Dönemi camilerinde uygulanan taht biçimli kürsüler; Karadeniz camilerinde ufak boyutlarda ve mahalli uygulamalar ile dikkat çekmektedir. Taht biçimli kürsülere; Gürcistan Tiflis Çikuneti (1836),[106] Rize İkizdere Şimşirli (1849),[107] Bayburt Aydıntepe Gümüşdamla Mahallesi (1865)[108] camileri, sandık tipli kürsülere; Trabzon Köprübaşı Beşköy Beldesi Yılmazlar Mahallesi (19. yy),[109] Ordu İkizce Kaynartaş Eski (1886),[110] Bayburt Konursu (1812)[111] camileri, çeyrek/huni biçimli kürsülere ise; Artvin Borçka Camili Köyü (19.yy),[112] Batum Orta (1886),[113] Rize İkizdere Bayırköy Ekşioğlu (1899),[114] Artvin Şavşat Veliköy (1882),[115] Ordu Düzyayla Çuhadaroğlu(1951)[116] ve İstanbul Teşvikiye Camii (1854)[117] örnek olarak verilebilir (Foto. 26).

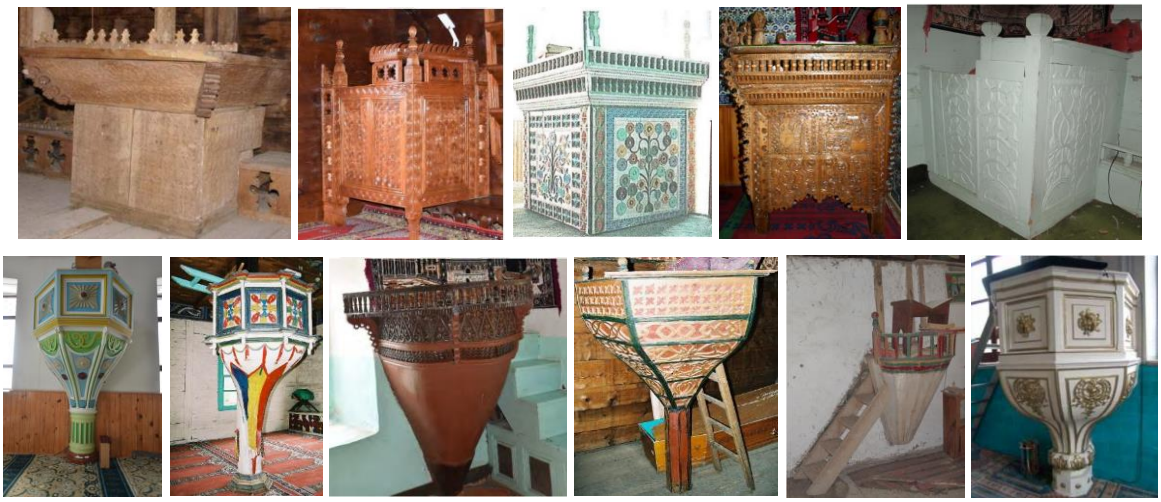

Foto. 26. Gürcistan Tiflis Çikuneti Camii (Aytekin ve Kaya, 2019); Rize İkizdere Şimşirli Camii (Gökler, 2022); Trabzon Köprübaşı Beşköy Beldesi Yılmazlar Mahallesi Camii (Önal, 2021); Bayburt Aydıntepe Gümüşdamla Mahallesi Camii (Özkan, 2014) Ordu İkizce Kaynartaş Merkez Eski Camii (Bayhan,2020); Batum Orta Camii (Kaya, 2019); Artvin Borçka Camili (Maçahel) Camii (Aytekin, 2005); Rize İkizdere Bayırköy Ekşioğlu Camii, Artvin Şavşat Veliköy Camii (Aytekin, 2004); Ordu Düzyayla Çuhadaroğlu Camii (Bayhan, 2020); İstanbul Teşvikiye Camii (Apa, 2008).

3.4.5. Kadınlar Mahfili

Acara camilerinde dikkat çeken bir diğer eleman ise kadınlar[118] mahfilidir. Yöre camilerinin tamamına yakınında görülen mahfil uygulaması; "U" biçimli, harimi dört yönden kuşatan ve kuzeyde doğu-batı yönlü olmak üzere üç farklı tipte görülmektedir. Bunlar arasında cami mimarisinde en sık "U" biçimli mahfil düzeni tercih edilmiştir. Mahfiller, ahşap direkler ile taşınmaktadır. Harimi üç yönden saran kanatlardan yanda olanları, kıble duvarında son bulmakta olup, bu mahfillere kuzeybatı/kuzeydoğu köşesindeki seyyar veya sabit merdivenler ile çıkılmaktadır. Mahfillerin harime bakan cepheleri, döşeme kirişleri üzerine sabitlenen/geçirilen parmaklıklı korkuluklar ile sınırlandırılmıştır (Foto. 27).

---

[106] Aytekin ve Kaya, 2019: 1215.
[107] Benzer örnekler için Bkz. Gökler, 2022: 1680.
[108] Özkan, 2014: 25-38.
[109] Trabzon camilerinde benzer kürsü tipolojisi örnekleri için Bkz. Önal, 2021: 467.
[110] Bayhan, 2020: 206.
[111] Özkan, 2008: 57-66.
[112] Aytekin, 1999: 170.
[113] Aytekin, 2017: 161.
[114] Gökler, 2022: 1102.
[115] N. Aytekin, 2022: 48.
[116] Bayhan, 2020: 181.
[117] Apa, 2008: 1-11.
[118] Mahfiller, küçük ölçekli tutulan mahalle camilerinin cemaate yetmemesi ve kadınlara harimde uygun mekân oluşturma fikri ile düşünülmüştür. Bk. Kaya, 2022: 482.

Foto. 27. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Keda Kveda Agara Camii (1765); Şuahevi Gogadzeebi Camii (1874-75)

Mahfillerin kuzey kanadı ortasında farklı olarak, erken tarihli camilerde el tornası işçilikli yerel üslupta ele alınan zarif ahşap oymalara sahip cumba/balkon tarzında mahfil köşkeleri yer almaktadır. 18.yy ile 19. yüzyıl yarılarına tarihlenen camilerde bahsi geçen köşk tipi mevcuttur. Fakat, bu köşklerden çok az örnek günümüze ulaşabilmiştir. Acara camilerinde görülen bir diğer mahfil köşkü tipi ise, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Barok-Ampir sanatının etkisinde yorum ile karşımıza çıkan kenarlarda dalgalı ve eksende yarım daire formda çıkma yapan köşklerdir. (Foto. 27). Her iki köşk tipinde de,gerisinde ise namaz kılmak amacıyla sekiler mevcuttu. Bu iki mahfil köşklerine benzer işçilik ve üslupta yakın coğrafi konumdaki Karadeniz ve çevresindeki camilerde de karşılaşılmaktadır (Foto. 28, 29).

Foto. 28. Hulo Satsihuri Camii (1761-1831); Şuahevi Goginauri Camii (1844); Keda Pirveli Maisi Camii (1720-1864); Hulo Begleti Camii (19.yy); Keda Aho Camii (19.yy); Şuahevi Şubani Camii (1877)

Foto. 29. Gürcistan Tiflis Çikuneti Camii [1836 (Aytekin-Kaya,2019)]; Rize İkizdere Şimşirli Köyü Camii [1848 (Rize İl K.T.M. Arşivi)]; Trabzon Taşkıran Köyü Camii [1897 (http://karadeniz.gov.tr/)]; Artvin Borçka İremit Camii [1850 (Kaya, 2019)]; Rize Fındıklı Beydere Köyü [1854 (Gökler, 2022)]; Trabzon Gürpınar Beldesi Hacı Bayram Mah. Camii [1886 (Karadeniz, 2017)]; Artvin Şavşat Savaş Köyü Camii [(20. yy başı) (Aytekin, 2009)].

3.4.6. Pencere ve Korkuluklar

Cami mimarisinin ışıklandırılmasında veya havalandırılmasında önem arz eden pencere, Acara'nın erken tarihli camilerinde iki farklı tipolojide karşımıza çıkmaktadır. Eski camilerde enine veya boyuna dikdörtgen çerçeveli, dışta lokmalı parmaklıklı ve içten sürgülü işleyen pencere tasarımı görülmektedir.[119] Bu pencereler, itinalı işçilik göstermekle birlikte mimari ve cephe dokusu ile uyumludur. Bu tarz geleneksel pencerelerin korkulukları, papiyon geçme ve lokmalı parmaklıklara sahiptir. Karadeniz kırsalı cami ve konut mimarisinde, bu tarzda çok sayıda cami ve konut mimarisinde pencere görülmektedir (Foto. 30). Geç tarihli camilerde ise dönem özelliği ve yenilenmeden kaynaklı olarak ahşap çerçeveli, çift/tek kanatlı ve cam bölmeli basit işçilikte pencereler kullanılmıştır.

Foto. 30. Şuahevi Şubani Camii [(1887) (Kaya, 2019)]; Rize Fındıklı Meyvalı Camii [1871 (Gökler, 2022)]; Trabzon Dernekpazarı Kondu Camii [1819-20 (Kazaz, 2016)]; Kobuleti Kvirike Camii [1768-1859 (Kaya, 2019)]; Artvin Şavşat Veliköy Camii [1882 (Aytekin, 2004)]

3.4.7. Kastanlar (İmamdivanları)

Karadeniz yöresi cami mimarisinde hem işlevsel hem de dekoratif özellikleri ile ifade bulmuştur. Ahşap işçilikli kastanlar, harimin kıble duvarında doğu batı yönlü düzenlenmiştir. Bu dekoratif öğe, Kur'an-ı Kerim rahleleri, mushaf veya çeşitli malzemelerin konulduğu raflar şeklindedir. Kastanların üzeri, çıtalarla kaplı ve harime bakan cepheleri ise kapalı düzende veya ajur tekniği ile dekore edilmiş panolara sahiptir. Acara camilerinin tamamına yakınında imamdivanı kullanılmıştır.[120] Karadeniz'deki camilerin çoğunda kıble duvarında dekoratif imamdivanları ile karşılaşılmaktadır. Bu mimari unsurun, Karadeniz camilerinde yaygın görülmesi, mahalli uygulama olarak görülmektedir (Foto. 31).

Foto. 31. Keda Gegelidzeebi Camii (19.yy başı); Artvin Borçka Camili Camii (19. yy)(Aytekin, 2005); Ordu Ünye Eskiköy Camii [(1927) (Bayhan, 2020)]

3.4.8. Taşıyıcılar

Camilerde taşıyıcı olarak; başlık ve kaideleri kare, gövdeleri ise silindirik, sekizgen ya da altıgen kesitli dikmeler kullanılmıştır. Dikmeler, giriş mahallinde kadınlar mahfilinin kuzey cephedeki çıkmasını, harim mekanında ise mahfil döşemesi ve örtüsünü taşımaktadır. Klasik ahşap oyma direklerin yanı sıra, Dorik tarzda taşıyıcılar da mevcuttur. Bu form ve üslup özelliklerinden hareketle, taşıyıcıların da dönem ve yöreye has uygulamalara sahip olduğunu söylemek mümkündür (Foto. 32).

---

[119] Trabzon camilerinde benzer pencere örnekleri için Bkz. Tuluk ve Kazaz, 2017: 236-245; Kazaz, 2016: 662.
[120] Rize camilerinde benzer pencere kullanımları için Bkz. Gökler, 2022: 1595.

Foto. 32. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Şuahevi Çvana Camii (1776-1895); Şuahevi Kidzinidzeebi Camii (19.yy yarısı); Hulo Begleti Camii (19.yy sonları); Şuahevi Şubani Camii (1887)

3.4.9. Örtü

Camilerin harim mekanları, işlemeli ahşap tavan göbekleri veya çatı ile tavan arasında gizlenmiş ancak çatı dışına yansıtılmayan bağdadi kubbeler ile örtülüdür. Tavanlar, erken tarihli camilerde klasik, geç tarihli camilerde yalın veya basit işçilik göstermektedir. Hemen hemen her köy camisinde uygulanan bağdadi kubbeler ise örtü elemanı olmaktan ziyade sembolik önem kazanmıştır. Kubbeler, çatı ile tavan arasına gizlenmiş çatı dışına yansıtılmamıştır.[121]

İşlemeli tavanlar, Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi,[122] Acara camilerinde özenli bir işçilikte uygulanmıştır. Tavanlar erken örneklerde, oyma-kabartma bezemelere sahip ve merkezinde göbek olan tekne tavan şeklinde iken, geç örneklerde çıtalama teknikli kurgulu tavana dönüşmüştür. Çitakari tavanlar ile bağdadi kubbeler, kenarlarına serpiştirilen kalem işi veya ajur tekniğinde göbek süsleri ile vurgulanmıştır. Bağdadi kubbeler Karadeniz kırsalındaki Osmanlı Dönemi camilerinde kimlik bulmuştur. Yöre mimarisinde ahşabın yoğun uygulanışı, maharetli ahşap ustaları elinde özgün tekniklerle sanat eserine dönüştürülmüştür. Çantı camilerde sembolik olarak kullanılan bağdadi kubbeler, süsleme özellikleri ile dikkat çekmektedir (Foto. 33-35).

Foto. 33. Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859); Hulo Begleti Camii (17.yy sonu); Şuahevi Goginauri Camii (1844)

Foto. 34. Keda Pirveli Maisi Camii (1720-1864); Şuahevi Hihaziri Camii (1863/19. yy baş.); Keda Kveda Agara Camii (19. yy sonu)

---

[121] Acara'daki camilerde çok sayıda camide bağdadi kubbe kullanımı görülmektedir. Bkz. Kaya, 2022: 532.
[122] Yıldırım ve Hidayetoğlu, 2010: 332-341; Kutlu ve Ergün, 2020: 93-109.

Bağdadi kubbelerin Osmanlı sanatındaki erken kullanımına, Mimar Sinan dönemi sakıflı camilerinde [Kumkapı İbrahim Paşa Muhsine Hatun Camii (1532), Hacı Hüsrev Çelebi Camii (1585-86)] karşılaşılmaktadır.[123] Arşiv kayıtlarında *Çarpuşta* şeklinde ifade edilen bağdadi kubbeler, 18. yüzyıldan[124] itibaren Anadolu'nun birçok geleneksel camisinde görülmektedir. Acara'ya yakın coğrafi konumda olan Ahıska'daki Osmanlı dönemi ve sonrasına ait birçok camide [Ahıska-Zikilia Camii (19. yy)] bağdadi kubbe yoğun kullanılmıştır.[125] Batum Orta Camii (1886), Rize Ardeşen Doğanay (1799),[126] Artvin Dikyamaç Camii (1894),[127] Trabzon Beşikdüzü Dolanlı Camii (1868), Ordu Akkuş Ambargurgen Camii (1950)[128] ve Giresun Bulancak Şemsettin Camii (1896)[129] bağdadi kubbe görülen örneklerdir. Ayrıca, Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrasında Batum ve çevresinden; Karadeniz'e, Marmara ve çevresine göç eden, Batum muhacirlerinin inşa ettiği camilerden Kocaeli Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii (19.yy) örneğinde de bağdadi kubbe geleneği sürdürülmüştür.[130]

Foto. 35. Helvaçauri Çutuneti Camii (18. yy sonu); Şuahevi Darcidzeebi Camii (1840); Hulo Danisparauli Camii (1919)

3.5. Süsleme Özellikleri

Acara camileri zengin ahşap süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Süslemeler, bölgenin ve döneminin karakteristik özelliklerini yansıtır. Taş ve ağırlıklı olarak ahşap süsleme hakimdir. Süslemelerde, birden çok tekniğinin kullanılması ahşap ustalarının maharetini ve yörenin zengin sanat birikimini ortaya koymaktadır. Süslemeler, dış cepheden ziyade harim mekanlarında ağırlık kazanmaktadır. Ahşap üzerine, farklı teknikler ile işlenen süslemeler; dışta; saçak, direk, harim kapısında, harim mekanlarında ise; mihrap, minber, mahfil, köşk, vaaz kürsü, kastanlar (imamdivanı), mahfil merdiven korkulukları, pencereler ve üst örtülerde yoğunlaşmaktadır. İşlemeler, kimi noktada bağımsız kimi yerde ise dolgulayıcı niteliktedir. Süslemeler; bitkisel, geometrik, nesneli ve yazı olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bitkisel süsleme, camilerde en yoğun görülen bezeme türüdür. Acara camilerindeki süslemeleri; Ahıska, Artvin, Rize, Ardahan, Gümüşhane, Bayburt, Ordu, Samsun, Giresun, Amasya ve kısmen de Erzurum camilerinde de görmek mümkündür. Süslemelerdeki benzerlikler bölgeler arası etkileşimi ortaya koymaktadır.

3.5.1. Bitkisel Süslemeler

Camilerde yoğun görülen bitkisel süslemeleri; kıvrıkdal, palmet, lale, penç, gülbezek, servi ağacı, hayat ağaçları, üzüm/asma ağacı, naturalist çiçek (katmerli güller, goncagüller), nar çiçeği ve mısır bitkisi gibi örnekler içermektedir. Süslemeler, ait olduğu yüzeye plastik görünüm katmakla beraber dolgulayıcı ve sınırlayıcı işlevdedir. Süslemeler arasında yaygın

---

[123] Gökler, 2023: 407-421.
[124] Alkan, 2019: 303-326.
[125] Gümüş- Ferrari, 2019: 52-59; Kaya, 2022: 80-115.
[126] Gökler, 2022: 215.
[127] Aytekin, 1999: 159-179.
[128] Bayhan, 2019: 278.
[129] Şahin, 2013: 789.
[130] Tanık, 2021: 169-193.

kullanılan stilize kıvrıkdallar; mahfil kirişleri, kapı söveleri, mihrap bordürü, minber aynaları, rahle sekileri ve tavan göbeklerinde görülmektedir. Kıvrıkdal aralarına genellikle; lale, rozetler, akant yaprağı ve basit çiçek formları serpiştirilmiştir (Foto. 36).

Foto. 36. Hulo Satsihuri Camii (1761-1831); Keda Zundaga Camii (19. yy başları); Şuahevi Nigazeuli Camii (1795-19.yy); Hulo Begleti Camii (18.yy sonu-19.yy sonu)

Süslemelerden, stilize veya naturalist tarzdaki çeşitlemelerle kullanılan yaprak formları, genellikle dolgulayıcı ve tamamlayıcı işlevdedir. Yapraklar; dilimli, tırtıklı, ışınsal, volütlü ve simetrik/bakışımlı kurgudadır. Özellikle; zencirek, kıvrıkdallar, beyzi madalyonlar, "S"li dallar ve bazen geometrik kompozisyonlara dolgulanmıştır (Foto. 37).

Foto. 37. Hulo Gorcomi Camii (1902) Tavan Göbeği ve Thsmorisi Camii (19.yy sonları) Mahfil Korkuluğunda çeşitli yaprak formları

Lale Devri'nde (1703-1730) Osmanlı sanat dünyasına giren lale, ebced değeri ile Allah'ı (c.c.) simgelediğinden, camileri süsleyen ana motiflerden biri olmuştur.[131] Lale, Acara camilerinde simgesel ve ikonoğrafik bir anlayışla yerel üslupla ele alınmıştır. Kıvrıkdallar, hayat ağaçları, ibrikler, vazo ve zencirekler arasında stilize olarak, geç tarihli örneklerde ise vazolar içerisinde kalem işi tekniğinde naturalist üslupta yorumlanmıştır (Foto. 38).

Foto. 38. Helvaçauri Çutuneti Camii (18.yy-1821); Kobuleti Kvirike Camii (1768-1859) Minberi; Şuahevi Matskvalta Camii (1842) Kapısı; Şuahevi Goginauri Camii (1844) Mahfil Kirişi; Şuahevi Dgvani Camii (1858) Mahfil Duvarı; Hulo Riketi Camii (1919) mihrabında lale motifleri

Palmet motifi, Acara camilerinde üslup bakımından Orta Çağ dönemi; Selçuklu,[132] Gürcü[133] ve Ermeni taş tezyinatındaki palmetlerle uyumludur.[134] Palmetler, camilerde zengin çeşitlemelerle karşımıza çıkmaktadır. Sapın iki yanına simetrik olarak yerleştirilen, dilimli yaprakların üst eksende bir tepe yaprağı ile sonlandığı palmet tipi yaygındır. Ayrıca, sırt sırta "S" şeklindeki bitki dalları arasında dolgulanan palmet tipi ağırlıktadır (Foto. 39).

---

[131] Atak, 2018: 60-61; Kuru, 1997: 39.
[132] Mülayim, 1976: 141-153; Mülayim, 1990: 47-53.
[133] Gürcü Hıristiyan dini mimarisinde görülen benzer süslemeler için Bkz. Tevzaia, 2009; Giviashvili ve Akder, 2021. Kadiroğlu ve İşler, 2010; Çubinaşvili, 1958; Korkut, 2019: 769-790; Korkut, 2018, 228.
[134] Palmet çeşitlemeleri için Bkz. Elyiğit ve Korkut, 2023: 107-136; Yazar, 2018: 303-397; Canöz, 2019.

Foto. 39. Keda Tshmorisi Camii (19. yy sonları); Keda Zeda Agara Camii (19. yy sonları) Tavanı, Şuahevi Purtio Camii Minberi (1829), Riketi Camii (1919) Minber köşkü, Gegelidzeebi Camii (19.yy başı) Mahfil Panosu

Acara camilerinde yerel üslupla uygulanan çiçekli/ağaçlı vazo kompozisyonları, 18. yüzyıl Osmanlı Barok sanatının[135] Karadeniz Bölgesi üslubuna yansımaları şeklindedir.[136] Bu süslemeler, oyma ve kalem işi tekniğindedir. Ayrıca, ibriklerin içerinden çıkan; bitki, çiçek ve ağaçlı örnekler de mevcuttur. Bahsi geçen kompozisyonlar, harim veya mahfil duvarları, mihrap nişi ve minber aynalarında görülmektedir (Foto. 40).

Foto. 40. Keda Tshmorisi Camii (19. yy sonları) Mihrabı, Hulo Begleti Camii Mahfil Duvarı (19.yy sonu), Şuahevi Dgvani Camii (1858) harim duvarı, Şuhaevi Gogadzeebi Camii (1874) mahfil duvarı

Ağaçlar, ebediliği, hayatı, bilgeliği, ölümsüzlüğü ve evreni simgelemekle birlikte, İslam sanatında daha çok cennetle özdeşleştirilmiştir.[137] Yaprakları arasında meyveleri ile de, bolluk ve bereketi temsil ettiği bilinmektedir. Süslemeler arasında; yarı naturalist hayat ağaçları/bitkiler, limon ağacı, mısır bitkisi ve servi ağaçları mevcuttur.[138] Harim ve mahfil duvarlarında karşılaşılan mısır bitkisi, kök üzerinde iki yana sarkan dalları ve bu dallarından sarkan koçanları ile birlikte verilmiştir. Servi ağacı, camilerde hem stilize hem de naturalist üslupta işlenmiştir. Bazen, vazo içerisinden çıkan servilere de yer verilmiştir. Süslemelerde, üzüm ve üzüm salkımı mihraplarda, minber aynası ve mahfil köşklerinde kompozisyonlar halindedir. Asma yaprakları ile verilen üzüm salkımları, hayat ağaçları dallarında veya vazo içlerindedir (Foto. 41).

Foto. 41. Şuahevi Gogadzeebi Camii (1874); Hulo Begleti Camii (19. yy sonları); Şuahevi Dgvani Camii (1858); Hulo Satsihuri Camii (1761-1831); Şuahevi Purtio Camii (1829)

---

[135] Detaylı bilgi için Bkz. Akar, 1969: 267-271; Arık, 1988; Renda, 1977.
[136] Önal, 2023: 165-196; Önal, 2024: 467-501.
[137] Kıyak, 2011: 93.
[138] Detaylı bilgi için Bkz., Bahar Yayık ve Çetin, 2021: 485-514.

3.5.2. Geometrik Süslemeler

Acara cami süslemelerinde, geometrik süslemeler bitkisel süslemelere nazaran daha az kullanılmıştır. Geometrik süslemeler, Türk-İslam coğrafyasındaki geometrik süsleme geleneğini yansıtmaktadır. Süslemeler, tek motif ya da kompozisyonlar halindedir. Merkezi kompozisyonlu süslemelerin içleri, boşluk kaygısı nedeniyle bitkisel motiflerle dolduruluş, böylece süslemelere plastik ve sembolik bir ifade kazandırılmıştır.[139] Süslemeler genellikle, açık ve kapalı çizgi sistemindedir. Kapalı şekilli; daire, madalyon, rozetler, baklava ve yürek gibi kompozisyonlar, başlangıç ve bitiş noktasının aynı yerde nihayetlenmesi nedeniyle, İslam sanatında her şeyin Yaradan'dan gelip tekrar O'na dönüşünü simgelemektedir. Açık uçlu geometrik süslemeler ise; sonsuzluk prensibindedir. Bu çizgi sisteminde uyarlanan; geçme, örgü, düğüm veya ritmik diziler başladığı yere dönmemek üzere devam etmektedir.[140]

Camilerde geometrik süslemeler; basit, geçme, düğüm ve örgü olmak üzere dört grupta incelenebilir. Bunlar arasında örgü ve düğüm diğerlerine nazaran daha yoğundur. Genellikle, açık kompozisyonda ve sonsuzluk prensibinde ilerlemektedir. Geçmeler ise, kapalı çizgi sisteminde kurgulanmıştır. Geçmeler; badem, halka, yarım daire, sekizgen veya iki üçgenin geçmesi (Mühr-ü Süleyman) şeklinde sınıflandırılabilir. Basit geometrik süslemeler ise; açık, kapalı ve ışınsal çizgi sistemdedir.

Geometrik motifleri yivli şeritlerle gerçekleştirilen; örgüler, düğüm[141] ve geçme olarak gruplandırmak mümkündür. Bu üç farklı grup, çeşitlemelerle kullanılmıştır. Düğümlerden en yaygın görülen Bizans, Gürcü, Ermeni ve Selçuklu ile özdeşleşen antrolak motifidir. Bu motif, yivli şeritlerin dışta halka, içte düğümlerle birbirine bağlanması ile oluşmaktadır. Ayrıca, tek yivli şeridin yarım daireler altlı üstlü birbirini dolaması ile kurgulu geometrik örgü çeşidi de sık tercih edilmiştir (Foto. 42).

Foto. 42. Keda Gegelidzeebi Camii (19.yy başları) Mahfil Kirişi antrolak motifi / Hulo Begleti Camii Tavan Göbeğinde (18.yy sonları) geometrik örgü

Geometrik örgüler ise; saç örgü, sepet örgü, S biçimli örgüler, geometrik geçmeler ise; yarım daire geçme, badem geçme, halka geçme, Mühr-ü Süleyman (iki üçgenin geçmesi)[142] ve sekizgen geçmeler vb. şeklinde sınıflanabilir. Birbirine geçmelerle bağlı kapalı veya üst üste kesişen açık uçlu örgüler ise, bordürlerde sonsuzluk prensibindedir. Açık uçlu örgü ve zencirek gibi başladığı yere dönmeyen açık uçlu geometrik sistemli kompozisyonlar ile evrenin sonsuzluğuna atıfta bulunulmuştur.

Süslemeler arasında geniş yer tutan saç örgüleri; iki, üç ve dört şeritli olmak üzere kapı, mahfil kirişleri, mihrap, kürsü ve tavanlarda görülmektedir. Yarım daire geçme, halka geçme, sepet (hasır) örgü ve "S" şeklinde örgüler ise[143] yörede Orta Çağ Hıristiyan Gürcü dini mimarisine ait taş süsleme geleneğinden yansıyan motifler arasındadır (Foto. 43).

---

[139] Çaycı, 2017: 23-72.
[140] Önal, 2023: 179-210; Baş, 2013: 24-30.
[141] Düğüm motifinin ikonografisi için Bkz. Kuru, 2008: 23-52.
[142] Çam, 1993: 207-230.
[143] Bahsi geçen geometrik süslemelerin Acara ve Karadeniz Bölgesi camilerinde kullanımları için Bkz. Kaya, 2022: 567-583.

Foto. 43. Hulo/Satsihuri Camii mahfil köşkü (1761-1831); Helvaçauri/Çutuneti Camii (18.yy sonları) minber köşkü; Gogadzeebi camii (1874) kapı sövesi; Kobuleti/Kvirike Camii (1768-1859) harim direği, Keda/Aho Camii minberi (1818); Şuahevi/Kidzinidzeebi Camii (19. yy yarısı)

Basit geometrik süslemeler ise, (kare, halka, eşkenar dörtgen, üçgen, yıldızlar, ışınsal çubuklar), balıksırtı, iki yönlü <<< >>> balıksırtı vb.) genellikle motif veya kompozisyonlar halindedir. Bordür veya pano içlerinde, bağımsız ya da ritmik tekrarlıdır (Foto. 44).

Foto. 44. Şuahevi/Gogadzeebi Camii (1874) Kapısı; Keda/Aho Camii minber köşeliği (1818); Şuahevi/Şubani Camii (1887) tavan göbeği süslemeleri

3.5.3. Nesneli ve Sembolik Süslemeler

18.-19. yüzyıl Osmanlı Barok-Rokoko ve Ampir sanatı etkilerini[144] yansıtan nesneli süslemeler, Acara camilerinde de görülmektedir. Bu ögeler başarılı renk tonlamaları ve başkent etkisindeki resim kurallarına uygun ve sentezci anlayışla yorumlanmıştır. Tasvirler, ahşap üzerine oyma ve ağırlıklı olarak kalem işi tekniğinde gerçekleştirilmiştir.[145] Bu türdeki süslemeler, bitkisel kompozisyonlardan bağımsız olarak da yer almaktadır. Nesneli süslemeler; ibrik,[146] gülâbdan, püskül, peşkir gibi günlük kullanım eşyalarını, Livâü'l-Hamd (Hz. Muhammed'in sancağı), zülfikar,[147] terazi gibi Tasavvuf ile ilişkili tarikat eşyalarını, cami ve Kabe tasvirleri gibi dini karakterli süslemeleri içermektedir (Foto. 45, 46). Bunlar dışında, Acara camilerinde; Ayyıldız, Osmanlı Bayrağı, inci dizisi, istiridye, suyolu, damla motifi gibi sembolik motifler de tespit edilmiştir. Bu süsleme grubu, genellikle kalem işi nadir de olsa bazısı oyma tekniğinde karşımıza çıkmaktadır.

Foto. 4. Şuahevi Darcidzeebi Camii (1840) ibrik motifi; Keda Pirveli Maisi Camii (1720-1864) minberi gülabdan motifi, Hulo Riketi Camii kubbesinde püskül motifi (1919), Hulo Begleti Camii (19.yy sonu) mihrabında Zülfikar tasviri; Hulo Begleti Camii (19.yy sonu) kıble duvarında Livâü'l-Hamd tasviri; Şuahevi Nigazeuli Camii (19. yy sonları) kıble duvarında peşkir tasviri

---

[144] Detaylı bilgi için Bkz. Arık, 1988: 126-127; Renda, 1977: 137-170.
[145] Detaylı bilgi için bkz. Kaya, 2022: 594-595.
[146] Altıer, 2019: 149-202.
[147] Arslan, 2020: 235-275.

Foto. 46. Hulo/Gorcomi Camii (1902) mihrap alınlığında Kâbe tasviri; Hulo/Begleti Camii harim duvarında Mizan tasviri (19.yy sonu), Dgvani Camii (1858) son cemaat yerinde gemi tasviri; Hulo/Danisparauli Camii (1919) minber külahında âlem motifi

3.5.4. Kabara, Rozet ve Madalyon Formları

Türk-İslam sanatında; kabara, rozet ve madalyon formları zengin çeşitlemelerle karşımıza çıkmaktadır.[148] İslam sanatında yaygın olarak karşılaşılan bu süslemeler; taçkapı, mihrap, minber vb. elemanlarda ışınsal/geometrik/bitkisel gibi farklı şekillerde düzenlenerek kullanılmıştır. Acara camilerinde kabara, rozet ve madalyon formları geleneksel formdadır. Bu formların içleri, yüzeyi, merkezi ya da araları, geometrik ve bitkisel süslemelerle dolgulanmıştır. Yüzeyden taşıntılı olan kabara, rozet ve madalyonlar, süslemelerin merkezini belirlemenin yanı sıra kompozisyona devinim ve plastik görünüm kazandırmaktadır. Karadeniz camilerinde sıkça karşılaşılan bitkisel ve geometrik karakterli madalyonlar, yöreye özgü bir üslup yansıtmaktadır. Genellikle, minberlerin aynası ve bağdadi kubbe köşelerinde karşılaşılan madalyonlar, zemini geometrik formlu halkalar ve bu halkalara geçmelerle bağlı stilize bitki/bitki yaprakları ile dekore edilmiştir. Halkadan dışa taşıntılı kabaralar, geometrik veya bitkisel formludur. Kabaralar, genellikle süslemelerin merkezine veya bitki dalları arasına yerleştirilmiştir. Minber aynasındaki halkaların veya tavan göbeklerinin merkezlerinde görülmektedir. Rozetler, yine çizgisel formda veya yüzeyden taşıntılıdır. İçleri; yıldız çiçekleri, yıldız, çarkıfelek vb., bitkisel ve geometrik desenlerle doldurulmuştur. Rozetlerin kiriş, mihrap, minber ve tavan bordürleri arasına serpiştirildiği görülmektedir (Foto. 47).

Foto. 47. Şuahevi Matskvalta Camii (1842) tavan göbeği; Şuahevi Çvana Camii minber aynası(1895); Hulo Gorcomi Camii (1902) Minber aynası; Şuahevi Dgvani Camii (1858) Minber kapı alınlığı; Şuahevi Jabnidzeebi Camii (1892) minber tacı; Hulo Riketi Camii (1919) minber aynası

3.5.5. Mimari Formlu Süslemeler (Ritmik Diziler)

Acara camilerinde, mimari süslemeler; niş dizileri, silmeler ve diş sırası (Geisipodes) şeklinde kullanılmıştır. Niş dizileri veya niş formları, genellikle yarım daire kemerli mihrap nişi veya kapılarını andırmaktadır. Bu formlar, genellikle kapı kanatlarında, ağırlıklı olarak minberlerin aynalık altında yer almaktadır. Harim kapılarında ince silmeli çıtalar, minberlerde ise genellikle silmeli çıtalar veya oyma işçiliğindedir. Minberlerdeki nişler, süpürgelikte yan yana sıralı düşey dikdörtgen panolar içerisindedir. Yarım daire kemerli nişlerin içerisi çiçek ve bitki kompozisyonları ile doldurulmuştur. Kemer üstleri ise bitki motiflerinden dışa yayılan ışınsal formlarda istiridye motifleri ile vurgulanmıştır. Mimari formlu süslemeler arasından silmeler ise, camilerde dış cephe ve harim mekânındadır. Halat veya burma şeklindeki silmeler, süslemeler arasında sınırlayıcı bazen de yüzeylere estetik görünümler kazandırmaktadır. Camilerde görülen başka mimari süsleme örneği sayılan diş sırasıdır. Antik Yunan mimarisi ile özdeşen diş sırası (Geisipodes), Anadolu ve Acara'nın camilerinde 19. yüzyıl Türk Barok etkileri ile

---

[148] Bkz. Ertunç ve Yaman, 2029: 127-147; Doğan ve Yazar, 2013: 221-244.

görülmeye başlamıştır. Acara camilerinde, diş sırası kadınlar mahfilindeki kiriş ve korkulukları sınırlandırmaktadır. Diş sırası, genellikle ritmik diziler halinde sonsuzluk prensibindedir.[149]

3.5.6. Yazı

Acara camilerde yazılar; Kuran-ı Kerim ayetleri (Ali İmran Süresi 37, Saff Süresi 16/13, Mumin'un Süresi 14, Bakara Süresi 149, Nelm Süresi 30, Enbiya Süresi 107), Besmele-i Şerif, Kelime-i Tevhid Hadis-i Şerif, çeşitli dua metinleri, Ciharyâr-i Güzin, Ashab-ı Kehf ve Dört Büyük Melek isimleri (Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail) gibi dini içerik ve nasihat niteliğinde mesajların yanı sıra; bani, usta ve onarım kitabeleri gibi yapıya ait bilgileri de içermektedir. Yazılar; Arapça, Farsça ve Osmanlıca olarak tespit edilmiştir. Osmanlıca nasihat içerikli yazıların yanı sıra Farsça şiirler de mevcuttur. Yazılar, kalem işi ve ağırlıklı olarak oyma tekniğindedir. Yazılar; talik, sülüs ve rika hattıyla celi olarak yazılmıştır (Foto. 48). [150]

Foto. 48. Şuahevi Matskvalta Camii (1842) minber kapısı; Hulo Agara Camii (1809) bağdadi kubbesi; Şuahevi Darcidzeebi Camii (1840) bağdadi kubbesi; Keda Aho Camii (1767-1818) minber alınlığı

3.5.7. Bani ve Ustalar

Acara'daki camilerin bani ve ustaları hakkındaki bilgilere, Osmanlı dönemi arşiv kayıtları ve yapı üzerindeki kitabelerden ulaşılmaktadır.[151] Ustaların, camilerin hem inşaası hem de süsleme sürecinde önemli rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Dönemi Hurufat Defterleri'ne göre camilerin birçoğu yerel halk tarafından inşa ettirilmiştir. Ayrıca bölgeye tayin edilen Valilerden Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa (1811-1874) Batum Aziziye Camii'ni (1869), Ahıska Valisi Hamşizade Selim Paşa'nın (1755-1815) oğlu Aslan Bey (Khimshiaşvili) ise Batum Orta Camii'ni inşa ettiren bölgedeki yerel yöneticiler arasındadır. Kırsaldaki camilerin çoğunluğu yerel halk ve bölgeye yakın köylerden gelen ustalar tarafından inşa edilmiştir. Kvirike Camii 1768 (Bani: *Çürüksulu (Kobuleti) Hasan Reşit Efendi/usta: Sümlelli (Rize Fındıklı) (Deli Ahmed oğlu Mehmed Bayraktar),* Şuahevi Matskvalta Camii 1842 *(Veli oğlu Ahmed Bayraktar)*, Helvaçauri Çutuneti Camii 1821 *(Eşref bin Ahmet Usta Kahvecioğlu),* Hulo Satsihuri Camii 1745-1831 *(Ali Usta; Sanatkar: Abdülaziz, Kürsü ustası: Osman Usta, minber: (1888) Molla Osman ve Hasan),* Şuahevi Goginauri Camii (1844) *(Usta Muhammed oğlu Ali ve Muhammed oğlu Abdullah Usta),* Şuahevi Matskvalta Camii (1842) *(minber: Kul Ali) örneklerinde* belirlenen ahşap ustaların, çoğunluğu yerel olmakla birlikte, bazılarının Lazistan sancağına bağlı köylerden [Arhavi, Sümlel Köyü (Fındıklı)] Acara kırsalına geldikleri anlaşılmaktadır.[152] Ayrıca, Şuahevi Darcidzeebi Camii (1840) *(Ustabaşı: Muhammed Usta, Hüseyin Usta),* Gogadzeebi Camii (1875) *(mütevellisi: Ali Oğlu Muhammed Ağa),* Şuahevi Dgvani Camii *1858 (Nakkaş: İbrahim Efendi, Lazistanlı Amele Usta Ömer Bin Ahmed ve Şavşat/İmerhev Nahiyesi'nden Uzun Ali Oğlu Hafız Dursun),* Keda Pirveli Maisi Camii 1864 *(Kabal oğlu ustabaşı Ali, Kabal Oğlu Ömer Ağa ve Yeğeni Reşid),* Şuahevi Şubani Camii 1887 *(Mahfil: Lazistanlı Amele Musa Usta; Kürsü ustası: Batum kürtlerinden Gürcü Ali'nin oğlu Osman oğlu Arslan),* Şuahevi Jabnidzebi Camii (1892) *(Ömer bin Ahmed),* Keda Zundaga Camii 1905 *(Laz Usta Kabaz Ahmed),* Şuahevi Nenia Camii 1806-

---

[149] Kaya, 2022: 622.
[150] Kaya, 2022: 628.
[151] Seçkin, 2019: 501-509.
[152] Kaya, 2022: 631-637.

1890 *(Lazistanlı Amele Hasan Usta)* örneklerinde tespit edilen ahşap ustaların, camilerin hem inşası ve süslemelerinde farklı rol üstlendikleri görülmektedir. Hulo Agara Camii 1905 *(Arhavi Nahiyesi, Orçi Utalha Karyesi'nden Uzun Hasan'ın Oğlu Ali Usta),* Çvana Camii 1895 *(Arhavi Nahiyesi, Orçi Utalha Karyesi'nden Kör oğlu Ömer Usta),* Hulo Gorcomi Camii (1902) *(Ahmed ve Ömer Usta),* Dagvistavi Camii (19.yy) *(Arhavi Nahiyesi'nden Uzun Hasan oğlu Nusret Usta) gibi örneklerde ise* usta gruplarının aynı ekolden ve akraba oldukları, Hulo, Keda Ahıska ve Guria civarı camilerinde de çalıştıkları anlaşılmaktadır.[153]

İncelenen kitabelerden, yapıların inşa süreçleri ile birlikte ahşap ustaların memleketi ve zanaatı hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Acara camilerinde, hattat ve ahşap ustası gibi farklı zanaat grubundan isimlerin yanı sıra bani (erkek ve kadın), mütevelli gibi camilerin yapımından sorumlu yönetici isimleri de tespit edilmiştir. Acara ile birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi'nde geniş havzada faaliyet gösteren ustaların, iki bölge hatta yakın çevre bölgeler arasında ortak üslup birliği ortaya koydukları izlenmektedir. Bölgeler arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ve sanatsal etkileşimleri, bu havzadaki gezici ustaların hareketliliği de ortaya koymaktadır. Camilerde, yerel ustaların yanı sıra, Lazistan Sancağı'na bağlı Macahel (Borçka), Batum (Gönye), Rize (Sümlel/Fındıklı), Arhavi ve Şavşat[154] civarındaki nahiye ve köylerden gelen ustalarda çalıştığı bilinmektedir.[155]

Sonuç

Çok eski geçmişe sahip Acara, birçok devlet ve imparatorluk tarafından ele geçirilmiştir. Yöre, 12-13. yüzyıl Orta Çağ'da Gürcü Kraliçesi Tamara zamanında altın çağını yaşamış, stratejik konumu gereği Anadolu ve Güney Kafkasya etkileşim havzası içerisinde yer almıştır. Kadim geçmişe sahip Gürcistan'ın Acara Bölgesi; Gürcüler (4. yy), Hulefa-yı Raşidin (7. yy), Emevi (8. yy), Abbasiler (9.yy), Sacoğulları (895), Selçuklular (1068), Moğollar (1238), İlhanlılar (1268), Samsthe-Saatabago Atabeyliği (13. yy), Timurlar (14.yy), Karakoyunlu (1440), Akkoyunlu (1474-78), Safeviler (16. yy) ve Osmanlı İmparatorluğu (16.-19. yy) döneminde farklı devlet ve imparatorluk idaresi altında varlığını sürdürmüştür.

16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Acara, Osmanlı bünyesinde Türk-İslam kültürü ile tanışmıştır. Bölge, 1578'den Osmanlı-Rus Savaşı'na (1877-78) kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. Acaralılar, Osmanlıların bölgeye gelişi ile birlikte kendi istekleri ile İslam dinini benimsemiştir. Bu dine bağlı olarak bölgede, 18. yüzyılda daha yoğun şekilde ahşap camiler inşa edilmeye başlanmıştır. 16. yüzyılda fethedilen bölgede, erken camilerden günümüze herhangi bir örnek ulaşamamıştır. Mevcut camiler, 18-20.yüzyıl arasındaki Osmanlı Dönemi ve sonrasına tarihlendirilmiştir. Acara'da kimlikleşen cami geleneği, Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ile toprak kaybına uğrayan Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi sonrasında müslüman halk tarafından kesintiye uğramadan sürdürülmüştür. Acaralılar, ayrıca ahşap cami geleneğini Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rus baskılarına dayanamayıp, Batum muhacirleri olarak gittikleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine de aktardıkları bilinmektedir. Acara, Osmanlı İmparatorluğu döneminde siyasi-kültürel bağlarını başkent İstanbul'un yanı sıra yakın komşusu; Ahıska, Rize, Artvin, Ardahan, Trabzon, Bayburt ve Erzurum illeri ile sürdürmüştür. Bu bağlar, süreç içerisinde bölgeler arası sanatsal etkileşimi de ortaya koymuştur.

Ahşap camiler, Erken İslam devrinden itibaren inşa edilmeye başlamış olup, Orta Asya'da 10. yüzyıl Karahanlı ve Gazne mimarlığında ahşap direkli ahşap tavanlı tipolojide erken örnekleri ile Türk-İslam kimliğini bulmuştur. Ahşap cami geleneği, 11. yüzyıldan itibaren Selçuklular aracılığı ile Anadolu'ya taşınmış ve anıtsal örnekler inşa edilmiştir. Selçuklu ve Beylikler dönemi ile özdeşleyen ahşap direkli ve ahşap destekli camilerin yanı sıra, Karadeniz ve onun doğu uzantısı Acara Bölgesi'nde ahşap çantı cami tipolojisi ön plana çıkmaktadır. Çantı

---

[153] Kaya, 2022: 631-637.
[154] Kaya, 2022: 632; Aytekin, 1999: 104-204; Seçkin, 2019: 501-509.
[155] Taşkan, 2022: 84-105; Karpuz, 1989: 37-45.

camilerin, ahşabın kolay erişildiği Karadeniz Bölgesi'nde Samsun Gökçeli Camii (1204) örneğinden yola çıkılarak Selçuklu sonrasında Osmanlı döneminde kesintisiz inşa edildiği görülmektedir.

Acara'da 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğine geçse de bölgede olması gereken 18. yüzyıl öncesine ait camiler günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı arşiv kayıtları ve kitabelere göre bölgedeki yapılar 18-20. aralığında inşa edilmiştir. 18. yüzyıla ait *Hurufat Defterleri*'ne göre cemaatin artması, Cuma ve Bayram namazlarının kılınması amacıyla yapılara minber eklenmiştir. Minberlerin ilavesi ile mescitler cami hüviyetine geçmiştir. Onarım ve tadilatlarla günümüze ulaşabilen camilerin çoğu Osmanlı Dönemi eseri olup, birkaçı Çarlık veya Bolşevik Dönemi'ne aittir. Camiler, plan ve mekan anlayışı açısından mahalle mescidi ölçeğinde ele alınmış genellikle kıble duvarı ekseninde dikdörtgen ve ağırlıklı olarak kareye yakın dikdörtgen planlar tercih edilmiştir. Nadirde olsa cami-mektep veya cami-medrese şeklinde çift işlevli yapılar da inşa edilmiştir. Bölge genelinde, Ulu Cami anlayışında ele alınan Hulo Gorcomi Camii dışında anıtsal denemelere rastlanılmamaktadır. Bundan hareketle, plan açısından Karadeniz kırsalı cami plan şemalarına bağlı kalınmıştır. Bu durum 18. yüzyıl Batılılaşma Dönemi'nde, başkent İstanbul'dan çizilen ve gönderilen Osmanlı cami plan şemalarının yerel ustaların taşradaki anlayışlarıyla birleştirilerek uygulandığını göstermektedir. Camilerde, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, kadınlar mahfili ve tavan uygulamaları dönemin sanat anlayışına bağlı işçilik ve süsleme özellikleri barındırmaktadır. Bu bakımdan, bu yapı öğeleri yörenin klasik çizgilerinde ve geç dönemin üslup etkilerinde birliktelik veya farklılıklar içermektedir.

Camilerin tamamı ahşap çantı tekniğindedir. İnşai teknikler arasında; yığmalı cephelerde çalma boğaz ve kurtboğazı geçme teknikleri de uygulanmıştır. Bunlar dışında; direk ve kirişlerin bağlantılarında düz zıvana-kinişli geçmeler mevcuttur. Geçmeli mimari öğeler, birbirine ahşap (kavila) ya da ince metal çivilerle sabitlendirilmiştir. Camilerin inşasında çam, ceviz, kestane, meşe, karaağaç, ladin, köknar, gürgen ve akçaağaç gibi ağaç türleri tercih edilmiştir. Süslemeler, kolay işlenebilen Ihlamur ve ceviz ağaçlarından mamul tahta veya levları üzerine işlenmiştir. Camilerde en dikkat çeken ayrıntı; birden fazla süsleme tekniğine sahip oluşudur. Oyma-kabartma (yuvarlak, düz, eğri kesim), ajur (kafes), ajur yapıştırma (çakma), tornalama, dekupe (kesme), kumlama (çekiç darbesi), kalem işi ve düz boyama teknikleri tespit edilmiştir.

Acara camileri, ahşap süslemeleri ile son derece gösterişlidir. Süsleme repertuvarı; Gürcü, Anadolu ve Transkafkasya etkileşimleri, 18.yüzyıl Osmanlı Batılılaşma Dönemi'nin (Barok, Ampir) üslup ilkeleri ile yörenin mahalli motif ve kompozisyonlarının kaynaşması ile biçimlenen sentezci bir karakter yansıtmaktadır. Dini mimarinin yanı sıra, Acara'nın geleneksel evlerinde de benzer süslemeler tespit edilmiştir. Ayrıca, Orta Çağ etkili motifler, geleneğe bağlılık olarak halen Tiflis'teki kamu binalarının cephelerini süslemektedir.

Acara'da Osmanlıların kurduğu vakıf sistemi, 18. yy arşiv kayıtlarına göre ocaklık arazisi olarak işlemiştir. Camiler ve eğitim kurumlarının giderleri; vali, paşa, yerel beyler, efendi ve ağa gibi ünvanları olan toplumun üst tabakasından hayırseverler tarafından karşılanmıştır. Acara camilerinde, baniler Batum ve kırsalda farklılık göstermektedir. Camiler, Batum merkezinde Osmanlı paşaları veya valileri, Acara kırsalında ise, yerel banilerce inşa ettirilmiştir. Yakın çevre coğrafya Doğu Karadeniz ve Acara'nın camilerinde izlenen üslup birliği, yerel ustaların dışında, diğer ustaların Lazistan Sancağı'na bağlı Macahel (Borçka), Batum (Gönye), Rize (Sümlel / Fındıklı), Arhavi ve Şavşat civarındaki nahiye ve köylerden geldiğini göstermektedir. Karadeniz ve çevresinde, ortak üslubun taşınmasında ahşap ustalarının bölgeler arası geliş gidişleri önemli rol üstlenendiği somut şekilde izlenmektedir.

Sonuç olarak, Acara'nın ahşap camileri, Karadeniz kırsalındaki geleneksel çantı (yığma) camiler grubundadır. Karadeniz kırsalında, eski çağlardan itibaren uygulanan çantı tekniğin, 13. yüzyılda Selçukluların bölgeye gelişi ile Türk-İslam kimliğinde, Osmanlı Dönemi ve sonrasında geleneksel olarak sürdürüldüğü izlenmektedir. Acara'nın camileri; plan, mimari, süsleme,

malzeme ve teknik özellikleri bakımından özgün mimari dokusu, zarif ahşap işçiliği ve zengin süsleme özellikleri ile dikkat çekmektedir. Bu yönüyle, yakın etkileşim sahasında Karadeniz Bölgesi geleneksel camileri ile üslup birliği içerisindedir.

Günümüzde, bakımsızlık ve doğal şartlardan dolayı yıpranan ve kendi kaderine terk edilen bu camiler, günden güne yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çok azı kültürel miras statüsüne sahip camilerin, rutubetten veya çürümeden kaynaklı yapılması gereken tadilatları, Müslüman cemaat tarafından güç şartlar içerisinde kısmen gerçekleştirilebilmektedir. Camilerin, onarım ve restorasyonlarında, komşu iki devlet Türkiye Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti'ne büyük sorumluluk düşmektedir. İki ülkenin, kültürel işbirliği sayesinde, gün geçtikte yok olmakta olan bu kültürel mirasın gelecek nesillere taşınması önem arz etmektedir. Ayrıca, Osmanlı mimari ve kültürel mirası olarak camilerin restorasyonlarında, ülkemiz tarafından TİKA bünyesinde gerekli maddi ve teknik desteğin verilebileceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, Azade (1969), "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", *Vakıflar Dergisi*, 8, 267-271.

Aktemur, Ali Murat (2019), "Posof ve Çevresindeki Tarihi Camiler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4/68, 235-255.

Alkan, Gözde (2019), "Destekli Bağdadi Kubbeli 19. Yüzyıl İstanbul Camileri", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/5, 303-326.

Altıer, Semiha (2019), "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 17/26, 149-202.

Apa, Gülay (2008), "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri", *İSTEM*, 11, 249-277.

Arık, Rüçhan (1988), *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arslan, Muhammet (2020), "Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 95, 235-275.

Aydın, Hasan ve Perker, Z. Sevgen (2017), "Trabzon Uzungöl Filak Ahşap Camii Yapısal Özellikleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/63, 1262-1269.

Aytekin, Osman (1999), *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Eserler*, I. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (2000), "Ortak Bir Kültürün Güzel Coğrafyası Acara", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7, 66–73.

_____ (2005), "Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2, 1297–1304.

_____ (2015), "Gürcistan'daki Osmanlı ve Sonrasına Ait Taşınmaz Kültür Varlıkları", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı,* VIII/78, 138-145.

_____ (2017), "Gürcistan'daki Tarihi Camilerin Türk-İslam Sanatındaki Yeri", *Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Yay. Haz. Fehammedin Başar ve Murat Kasap) İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, 155-176.

_____ (2022), "Gürcistan-Ahaltsihe (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi", *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1-26.

Aytekin, Osman ve Kaya, Mustafa (2019), "Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi'nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme", *ISPEC 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, 20 Aralık- 22 Aralık, Van, 1196-1232.

Aytekin, Safiye Nagehan (2022), A*rtvin İli, Şavşat İlçesi'ndeki Ahşap Camilerin Mimari Özellikleri, Koruma Sorunları ve Koruma Yaklaşım Önerileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966), *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gazi, Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid (630–805/1230–1402-)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Azizsoy, Anar ve Özkurt, Muhammed (2021), "Rize Ahşap (Çantı) Camilerinde Bezeme Üslubu", *Sanat Tarihi Dergisi*, 30 (2), 885-929.

Bala, Mirza (1997), "Gürcistan", *TDV İslam Ansiklopedisi,* IV, Eskişehir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 837-845.

Baramidze, Ruslan (2010), *The Muslim Monuments of Worship (მუსლიმური საკულტო ძეგლები)*, (Edt. Tina Shioshvili), Batumi (Adjara), Gürcü Çalışmaları, Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler Vakfı, Batumi/Georgia: Şota Rustaveli Vakfı Yayını.

Barışta, Örcün (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi.

Baş, Gülsen (2013), *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Başkan, Seyfi (2008), "Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri*"*, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 52, 41-90.

Bay, Abdullah, (2023), "Acara'da İslamlaşma: Vakıflar Üzerine Toplumsal Bir Okuma Denemesi", *Van İlahiyat Dergisi* 11/18, 78-121.

Bay, Abdullah. (2017), "Osmanlı Dönemi Batum, Gönye, Acara ve Maçahel Vakıfları", *Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu*, (Yay. Haz. Fehameddin Başar ve Murat Kasap), İstanbul: Gürcü Dostluk Derneği Yayını, 129-154.

Bayhan, Ahmet Ali (2005), "Ordu/İkizce'den Bir Ahşap Cami: Laleli (Eski) Camii", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 14, 10-20.

_____ (2014), "Ordu/Perşembe'den İki Ahşap Çantı Cami Örneği", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 12, 99-107.

_____ (2019), *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*, Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi.

_____ (2023), *Orta Karadeniz'de Bir Türk İslam Kenti Ordu,* Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Bayraktar, Mehmet Sami (2016), *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*, Samsun: Canik Belediyesi Yayını.

Bozer, Rüstem (2002), "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekari Tekniği", *Türkler Ansiklopedisi*, 7, 911-916.

Brandts, Suzanne Harris ve Wheeler, Angela- Shioshvili, Vladimer (2018), *The Wooden Mosques of Adjara*, Batum: Graham Fondution.

Brosset, Marie Félicité (2003), *Gürcistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Buğrul, Hasan (2021), "Yiyecek Depolama İşlevine Sahip İki Farklı Geleneksel Yapı Üzerine Bir Araştırma", *Tarihsel ve Kültürel Bağlamda Akademik Çalışmalar*, Ankara: İKSAD Publishing House, 235-270.

Büyükçınar, Ayşe Beyza (2017), "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3/4, 31-46.

Can, Yılmaz (2007), "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun (2. Kitap)*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayını, 509-527.

Canöz, Enes (2019), *Artvin'deki Bir Grup Orta Çağ Bagratlı Dönemi Kilise Mimarisinde Bizans Etkileri*, İstanbul: Hiper Yayınevi.

Çakıroğlu, Evren Osman, Çakıroğlu, Birgül ve Taşdemir, Taner (2023), "Artvin'de Bulunan Tarihi Camilere Ait Minber ve Kapıların Ahşap Süsleme Programı Açısından Değerlendirilmesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 24/1, 227-248.

Çal, Halit (2000), *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Cami ve Mescitler*,Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Çam, Nusret (1993), "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız Mühr-ü Süleyman", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı,* Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelebi, Fevzi (2019), *Başlangıçtan Günümüze Gürcü Sanatının Ana Hatları*, Ankara: Gece Akademi.

Çetin, Yusuf (2007), "Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Tersiye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18, 1-15.

Çoğ, Mehmet (2007), "Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 39-54.

Çoruhlu, Tülin (2015), "Kocaali Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden Şeyh Muslihiddin Camisi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Yayınları, 1609-1634.

Çubinaşvili, Niko (1958), *Gruzinskayasrednevekovaga khudojestvennaya rezba po derevu (Gürcistan Ortaçağ Ahşap İşçiliği)*, Tbilisi.

Demir, Necati (2004), "Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 29, 1-17.

_____ (2004), "Trabzon ve Yöresinde Serenderler", *Erdem*, 14/41, 99-118.

Doğan, Nermin Şaman ve Yazar, Turgay (2013), "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi mimari süslemesinde küre, küre ve koni kesiti/kabara, rozet", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD),* 19/19, 221-244.

Dönmez, Naza Emine (2008), *Wooden Mosques of the Samsun Region Turkey,* Oxford: British Archaeological Reports.

Elyiğit, Ufuk ve Korkut, Tahsin (2023), "Tao-Klarceti Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Görülen Palmet Motifleri", *Sanat Tarihi Dergisi,* 32/1, 103-139.

Ersoy, Ayla (1993), *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul: Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Üniversitesi Yayını.

Ertunç, Çiğdem Önkol ve Yaman, Bahattin (2019), "XIII. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Kullanılan Madalyon ve Kabaralar", *İstem Dergisi*, 33, 127-147.

Eruzun, Cengiz (2021), *Ahşabın Kimlik Bulduğu Rize Geleneksel Mimarisi*, Rize: Rize Araştırmaları Vakfı.

Giviashvili, İrene ve Akder, Feyza (2021), *The Georgian Kingdom and Georgian Art: Cultural Encounters in Anatolia in Medieval Period*, Ankara: Koç Üniversitesi Yayını (VEKAM).

Gökler, Muhammet Burak (2022), *Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2023), "İspir/Erzurum'da Bağdadi Kubbeli Armutlu Mahallesi Camii", *Journal of Literature and Humanities*, 71, 44-53.

_____ (2023), "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, 1-26.

Gökler, Muhammet Burak ve Doğan, Mehmet Emin (2021), "Arşiv Belgelerine Dayanarak Narman Güvenlik Köyü Camii Üzerine Bir Değerlendirme", *Art-Sanat Dergisi*, 16, 181-219.

Gökler, Muhammet Burak ve Köşklü, Zerrin (2023), "Belgeler Işığında Rize İkizdere Şimşirli (Komes) Köyü Camii", *Sanat Tarihi Dergisi,* 32/1, 361-391.

Güldür, Kadir (2019), "1578-1590 Osmanlı-İran Savaşı Sırasında İmereti Krallığının Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *International Black Sea Coastline Countries Symposium (2-5 May), İKSAD*, Batumi/Georgia, 42-156.

Güler, Mustafa ve Aktuğ Kolay, İlknur (2010) "12.Yüzyıl Anadolu Türk Camileri", *İTÜ Dergisi,* 5/2, 83-90.

Gümüş, Nebi (2002), "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, 4, 713-730.

Gümüş, Nebi ve Kançal Ferrari, Nicole (2019), *Ahıska Bölgesindeki Türk İslâm Mimari Yadigârları*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları.

Gündoğdu, Hamza (1988), "Gümüşhane Sarıçiçek Köyü'nde İki Köy Odası", *Lâle Dergisi*, VI,24-30.

Kadiroğlu, Mine ve İşler, Bülent (2010), *Gürcü Sanatının Ortaçağı,* Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.

Karakuş, Filiz (2021), "13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, (11/1), 131-161.

Karpuz, Haşim (1987), "Halk Mimarimizde Ahşap Yığma-Çantı Yapılar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 165-181.

_____ (1989), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, 37-45.

_____ (1990), "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi,* 21, 1990, 281-298.

Kasap, Murat (2010), *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.

Kaya, Mustafa (2022), "Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 80-115.

_____ (2022), *Acara (Gürcistan) Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Geleneksel Ahşap Camii Mimarisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2023), "Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde, Ahşap Çandı Cami Örneği: Zoti Camii (ზოტის მეჩეთი)", *Anasa Dergisi,* 25, 141-180.

Kazaz, Emriye (2016), *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Ana Bilim Dalı.

Kırzıoğlu, Mehmet Fahrettin (1976), *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451 -1590),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kıyak, Abdülkadir (2011), "Geleneksel Türk Dininde Ağaç Kültü", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 91-104.

Korkut, Tahsin (2018), *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, İstanbul: Hiper Yayınları.

_____ (2019), Facade Arrangement Techniques in Georgian Religious Architecture in Anatolia (The Case Of Oshki Monastery Church). *Social Sciences,* 14/3, 769-790.

Kurtişoğlu, Gülay Apa (2010), "Osmanlı Geç Dönem İstanbul Vaaz Kürsüleri", *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, İzmir, 2010, 308-317.

_____ (2015), *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri,* Konya: Selçuklu Belediyesi Yayını.

Kuru, Alev Çakmakoğlu (2008), "Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi", *Erdem Dergisi*, 51, 23-52.

Kutlu, İzzettin ve Ergün, Ruşen (2020), "Geleneksel Anadolu Yapılarında Ahşap Üst Örtü Gelişiminin Değerlendirilmesi", *International Journal of Mardin Studies*, 1/1), 93-109.

Mülayim, Selçuk (1976), "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi". *Anadolu Dergisi,* 20, 141-153.

_____ (1990), "Selçuklu Geometrik Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 3/9, 47-53.

Nefes, Eyüp (2009), "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii: Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 187-209.

_____ (2010), "Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Camilerden Biri: Paşayazı Köyü Camii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3 /14, 385-397.

_____ (2012), "Samsun/Çarşamba Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Ahşap Camii: Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Camii", *Vakıflar Dergisi*, 38, 155-163.

_____ (2017), "Samsun/Vezirköprü'de Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Bir Grup Cami", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 129-154.

_____ (2019), *Sinop'ta Geleneksel Ahşap Köy Camileri,* İstanbul: Kriter Yayınları.

Nemlioğlu, Candan (2001), "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler,* 2, Konya, 117-136.

Orhankazi, Sibel (2023), "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karadeniz Köle Ticaretinde Batum Limanı", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 1450-1461.

Otto-Dorn, Katharina (1969). *Die Ulu Dschami in Sivrihisar, Anadolu (Anatolia),* IX, 161-168.

Önal, Raziye Çiğdem (2021), "Trabzon Of İlçesinde Ahşap Vaaz Kürsüleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 71, 441-478.

_____ (2021), "Trabzon/Araklı'da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2021, 7/13, 180-198.

_____ (2023), "19. Yüzyılda Trabzon Maçka Mimarisinin Taş ve Ahşap Süslemesine Dair Bir Değerlendirme", *Cumhuriyetin 100. Yılında Sanat Tarihi Çalışmaları,* (Ed. Esra Halıcı, Burak Muhammet Gökler), Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 179-210.

_____ (2023), "Geç Dönem Osmanlı Yapılarına Trabzon'dan Bir Örnek Tonya Kozluca Mimari Manzumesi", *SEFAD,* 49, 165-196.

Önal, Raziye Çiğdem ve Koç, Özkan Esra (2024), "Trabzon/Şalpazarı/Doğancı Mahallesi Merkez Camii Kalem İşi Süslemeleri", *ART-SANAT,* 21, 467-501.

Önal, Raziye Çiğdem ve Köşklü, Zerrin (2020). "Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, 707-743.

Özen, Hamiyet (2019). "Rize Halk Mimarisi Malzeme ve Yapım Teknikleri" *Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar*, 61-78.

Özen, Hamiyet ve Aksakal, Zehra (2021), "Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi" 1-17. http://www.academia.edu/2496388 (Erişim Tarihi: 03. 02. 2024)

Özkan, Haldun (2008), "Bayburt/Konursu Ulu Camii ve Çeşmesi", *Sanat Dergisi*, 13, 57-66.

_____ (2014), "Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Camii Vaaz Kürsüsü", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 32, 25-38.

Özkaraca, Nuray ve Halaç Hicran Hanım, (2022). "Samsun-Çarşamba, Porsuk Köyü Camii'nin Tarihsel Süreçte Mimari Özellikleri Ve Koruma Sorunları Açısından İncelenmesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, 31/2: 1079-1099.

Renda, Günsel (1977), *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Sarı, Yavuz (2021), "Araklı'nın Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Camii; Bereketli Mahallesi Masele Camii", *Sanat Dergisi*, 38, 325-342.

Seçkin, Selçuk (2018), "Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Cami", *Mediterranean Journal Of Humanities*, 8/2, 463-478.

_____ (2018), "Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri", *Electronic Turkish Studies,* 13/18, 1133-1169.

_____ (2019), "Gürcistan/Acara Bölgesindeki Osmanlı Dönemi Camilerinin İnşa Tarihleri ve Usta İsimleri Hakkında Değerlendirmeler", *23. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Haz. Engin Beksaç), Edirne, 501-509.

Shashikadze, Zaza (2002), "Acara Tahrir Defterine Göre Acara'da Alınan Osmanlı Vergileri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Şahin, Mustafa (2013), "Giresun İlindeki Bağdadi Kubbeli Camiler", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi,* 11, 789.

Şengelia, Nodar (1998), "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", *Çveneburi Dergisi*, 29, 12-17.

Tanık, Saliha (2021), "Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Ahşap Süslemeleri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/19, 169-193.

Taşkan, Demet (2016), *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2022), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Dini Mimaride Adı Geçen Ahşap Ustaları ve Eserleri", *Palmet Dergisi*, 2, 84-105.

Tellioğlu, İbrahim (2007), "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkoloji Araştırmaları*, 2, 654-664.

Tevzaia, Marina (2009), *Kartuli Ornamenti I (Gürcü Motifi),* Tbilisi.

Tuluk, Ömer İskender ve Kazaz, Emriye (2017), "Günümüz Cami Mimarisi İçin Ufuk Açıcı Bir Miras: Doğu Karadeniz Kırsal Camileri", *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz. Ali Yılmaz, Faruk Narmanlı ve Mehmet Fatsa) Giresun: Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 236-245.

Yavuz, Mehmet (2009), "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, 306-322.

_____ (2009), *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, Ankara: Dernekpazarı Kaymakamlığı Yayını.

Yayık, Bahar ve Çetin, Yusuf (2021), "Tasavvuf Düşüncesinde Servi Ağacı ve Türk-İslam Sanatındaki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 100, 485-514.

Yazar, Turgay (2018), "Tao-Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, 303-397.

Yıldırım, Kemal ve Hidayetoğlu, M. Lütfi (2010), "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu/ Internatıonal Symposıum Of Traditional Arts,* 332-341.

Yıldıztaş, Mümin (2012), *Osmanlı Arşiv Kaynaklarında Gürcistan ve Gürcüler*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.

Yücel, Gül (2022), "Risk Altındaki Kültürel Miras: Karadeniz Bölgesi'ndeki Geleneksel Ahşap Yığma (Çantı) Camiler için Değerlendirme", *Kent Akademisi*, 15/2, 481-505.

Zaman, Mehmet (2018), "Doğu Karadeniz Bölümü Sahil Yöresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 833-851.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür: Tezin başlangıcından bitimine kadar, bilimsel ve manevi desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN'e ve proje kapsamında teze önemli finansman desteği sunan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi (BAP) başkanlığı ve ekibine teşekkür ederiz.